

JÁSZKUNSÁG

XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

1972. MÁRCIUS

JÁSZKUNSÁG

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
Szolnok megyei Szervezetének folyóirata
Megjelenik negyedévenként

XVIII. évfolyam, 1. szám

1972. március

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta
Központi Hírlap Irodánál (Bp., József nádor
tér 1.) és a postahivataloknál. Előfizetési díj:
1 évre 20,— Ft. Csekkszám: 215—96 162

A szerkesztő bizottság elnöke:

S z u r m a y E r n ő

Szerkesztő bizottság:

Barna Gábor, Elek Lajos, dr. Lukács Pál
Mészáros Ferenc, Mohácsi Ottó, Simon Béla,
Soós István.

Felelős szerkesztő:

K a p o s v á r y G y u l a

Szerkesztőség: Szolnok, Kossuth tér 4.

Telefon: 12—350

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk
vissza.

Kiadja a Szolnok megyei Néplap
Lapkiadó Vállalat.

Felelős kiadó: Virágh Iván.

Index: 25 910

765—72 Szolnoki Nyomda, Szolnok,
Május 1. u. 19.

... Felelős vezető: Kozák Ferenc.

TARTALOMJEGYZÉK:

- Dr. Lits Józsefné: Szolnok város regionális
szerepköre 1
- Fekete-Szabó Sándor: A munkaerőhelyzet
néhány közgazdasági kérdése Szolnok
megye mezőgazdasági termelőség-
zetében 18
- Dr. Vaskó László: Adalékok a felszabadult
Szolnok megye köznevelésügyének 1945
nyaráig terjedő történetéhez 29
- Fekete Vincé: Az intézményi gazdálkodás
helyzete és hatékonysági követelmények
Szolnok megyében 40

A címlapon:

Gácsi Mihály: „Ceglédi beszéd”
a Dózsa-sorozatból (linómetszet)

SZOLNOK VÁROS REGIONÁLIS SZEREPKÖRE

Országunk településhálózatának jelentős része több évszázados fejlődés eredményeként jött létre és így – a jelenlegi formájában – már gyakran nem felel meg az egyre fokozódó követelményeknek. Ezért szükségessé vált a múlttól öröklött településstruktúra tudatos és tervszerű fejlesztése, amelyet hosszabb távon a területfejlesztés irányelveiről és az országos településhálózat-fejlesztési koncepcióiról kiadott kormányhatározat biztosított.

A társadalom szempontjából az egyes területek, települések fejlődését akkor tekintjük arányosnak, ha az összességében elősegíti a népgazdaság kiegyensúlyozott növekedését, ha társadalmi szinten a legkisebb ráfordítással a legnagyobb eredményt biztosítja, és megfelel a társadalmi-politikai céloknak is. A gazdaság optimális növekedésének fontos feltétele a dinamikus területi egyensúly, amely az egyes területek között szükséges arányokat tartósan, változó egyensúlyi feltételek között is fenn tartja.

Jelenleg az arányosabb és tervszerűbb fejlesztés fő feladatát a városhálózatunk alapvető – főváros és vidék közötti – ellentmondásának feloldásában kell keresni. Budapest és környéke, mint az ország legnagyobb települési koncentrációja, viszonylagosan túlfejlődött, és már nem biztosítja a termelőerők racionális területi elhelyezését, valamint a lakosság növekvő színvonalú, kulturált ellátását. A budapesti agglomeráció fejlődésének fő irányát a már meglévő ipar intenzív és szelektív fejlesztése, egyes üzemek, intézmények vidékre telepítése, továbbá az ide tartozó települések ellátottsági színvonalában levő különbségek feloldása jelentheti. Ezzel egyidőben a fejlesztés területi súlypontjai áttevődtek a kedvező adottságokkal rendelkező és erőteljesen fejlődő vidéki nagy- és középvárosainkra, – így Szolnok városra is, – amelyek alkalmasak, illetve alkalmassá válhatnak Budapest központi szerepköre egy részének átvételére, és saját régiójuk megfelelő szintű ellátására.

Az ország egyes területeinek gazdasági fejlettsége közötti különbségek területileg jelentős mértékben differenciálhatják a népesség életszínvonalát. A jelenleg is fennálló jövedelmi és infrastrukturális különbségek mérséklésében, az arányos területfejlesztés megvalósításában fontos szerep hárul az iparra, amelynek termelőerői – eltekintve a kitermelő iparágaktól – viszonylag könnyen telepíthetők, térben is nagymértékben koncentrálhatók. Az ipari fejlettség önmagában alapvető módon hat a gazdaság fejlettségére, jóllehet kizárólagosan nem határozza azt meg. A területek gazdasági színvonalának közelítésében az ipar mellett jelentős szerepet játszik a mezőgazdasági termelésre kedvező adottságú területeken az iparosodó mezőgazdaság, a kapcsolódó élelmiszeripar és növekszik a szolgáltatási, közlekedési, ellátási ágazatok jelentősége is.

A vidéki városhálózat és annak egyes egységei általában kettős szerepkört töltenek be az ország gazdasági és társadalmi életében. Egyfelől a saját termelőerők kié

pítettségétől függően részt vesznek az anyagi javak újratermelésében, másfelől pedig a sajátos alap-, közép- és felsőfokú ellátó tevékenységükkel biztosítják nemcsak sajátmaguk, hanem a környezetük számára is a munkaerő újratermelésének a legfontosabb előfeltételeit. A településfejlesztési terv célja, hogy a városok ezeknek a feladatoknak minél jobban megfeleljenek. Ezért a terv a településeket a területi munkamegosztásban betöltött társadalmi-gazdasági szervező- és irányító-, továbbá szolgáltató-ellátó szerepkörük, vonzásterületük és lakosságuk száma alapján különböző településkategóriába sorolta, amelyek a következők: országos központ, felsőfokú központ, középfokú központ, alsófokú központ és egyéb települések.

Budapest, mint országos központ, továbbra is ellát országos funkciókat, a felsőfokú központok pedig biztosítják vonzáskörzetük ellátását és egymással munkamegosztásban betöltenek több megyére kiterjedő – esetleg országos – funkciókat is. Az egyes felsőfokú központok nagyságrendje, a területi munkamegosztásban betöltött szerepe, fejlődésének üteme és színvonala indokolttá teszi a kiemelt és a részleges felsőfokú központok kialakítását. A kiemelt felsőfokú központok közé tartozik Miskolc, Debrecen, Pécs, Szeged és Győr, felsőfokú központ Békéscsaba, Kaposvár, Kecskemét, Nyíregyháza, Székesfehérvár, Szolnok és Szombathely a részleges felsőfokú központok közé pedig 11 további várost soroltak.

A következőkben azokat az okokat kívánjuk vizsgálni, amelyek Szolnok város felsőfokú központi szerepkörét indokolják. Ezután összehasonlíthatjuk, hogy Szolnok – a többi felsőfokú központhoz viszonyítva – mennyiben képes ellátni a regionális szerepköréből rá háruló feladatokat, mennyiben képes megfelelni a felsőfokú központtal szembeni követelményeknek.

* * *

Szolnok város társadalmi–gazdasági fejlődésének főbb vonásai

A megye településhálózatának rendszerében Szolnok város, mint székhelytelepülés, szerepkörénél fogva kiemelt jelentőségű, helyzetét azonban nem csupán közigazgatási-jogi státuszának, hanem kedvező gazdaságföldrajzi adottságainak is köszönheti.

Köztudott, hogy a termelőerőknek az egyes települések közti megoszlását főként a termelőerők fejlettségének színvonala és ezen keresztül a földrajzi környezetet határozza meg. Ez ugyanis – bár áttételesen gyakorol hatást a gazdasági növekedésre – közvetlenül elősegítheti a gyors fejlődést, és hatással van a területi struktúra kialakulására is. E nézőpontból tekintve, Szolnok város gazdasági növekedését az ún. „újratermelő természeti erőforrások”, mint pl. a vízienergia, és az „újra nem termelődő erőforrások”, mint pl. a szénhidrogén lelőhelyek nagymértékben meghatározzák, de hosszabb távon az utóbbi tényező kimerülésével kell számolni. Az „újratermelő természeti erőforrások” hatására távlatilag is lehet tervezni, azonban a termelőerők fejlődése – korszerű gyártási technológiák és szállítási módzatok kialakítása révén – egyre inkább függetleníti a termelést a gazdaságföldrajzi meghatározottságtól.

Szolnok a múltbeli gazdasági és ipari fejlődését a kedvező földrajzi fekvésének köszönheti és ez domináns tényező lesz még az elkövetkező évtizedekben is. A város Budapesthez való közelsége, az Alföldön elfoglalt centrális helyzete, a Tiszának mint átkelőhelynek és víziútnak a fontossága, valamint más adottságok hozzájárultak ahhoz, hogy Szolnok lassanként a hajózás és a vasúti forgalom szempontjából gócponttá fejlődjék. Gazdasági életében a közlekedésnek mindenkor kiemelkedően fontos szerepe volt; a vasúti forgalom fellendülése a Pest–Szolnok (1847), Szolnok–Debrecen (1857) és a Szolnok–Arad (1858) vasútvonalak megépítése után vette kezdetét, és azóta is igen jelentős a város vasúti, valamint közúti tranzit- és célfuvar-forgalma.

Az Alföld fő gazdasági erővonalai a vasútvonalak mentén húzódnak; – ezek felé áramlik a környező területek nyersanyaga, ezek mentén találhatjuk meg a feldolgozóipar spontán kifejlődött, de még korábban teljes vertikummá szerveződött bázisait. A fejlődőképes alföldi városok – és így Szolnok – jellemzője is, hogy különböző gazdasági erővonalak metszéspontjában fekszenek, és ennek következtében magukba sűrítetik valamennyi profilvonal erőforrásait. Az energikusan fejlődő alföldi városok közül is kiemelkedik Szolnok kedvező gazdaságföldrajzi helyzete, amely különösen alkalmassá tette a gyorsütemű fejlődésre.

A századforduló óta Szolnok város népessége közel 36 000 fővel (140%-kal) emelkedett, de a legszámottevőbb fejlődés a felszabadulás után következett be. Az 1960-as évek elején a mezőgazdaság gépesítése oda vezetett, hogy a falvakból hosszan tartó vándorlási folyamat indult meg a városokba és az ipartelepekre. Ennek során tovább folytatódott és meggyorsult Szolnok népességszámának az emelkedése.

A város népességének alakulását döntő módon a bevándorlás határozza meg; – a természetes szaporodás hatása jóval kisebb volt. Az 1949 és 1959 közötti bevándorlási többlet még csak 7 500, 1960 és 1969 között már 9 700 fő volt, és ez azt jelenti, hogy az utóbbi tíz év alatt e forrásból évenként átlagosan mintegy 970 fővel emelkedett a lakosság szám.

A természetes szaporodás és a vándormozgalom alakulása Szolnok városban
1949–1969

(fő)

Időszak	A természetes szaporodás	A vándorlási különbözet	A tényleges szaporodás
1949–1959	4118	7519	11 637
1960–1969	3106	9653	12 759

Szolnok népességszámának a növekedése egyben a munkaerőforrás bővülését jelentette, amivel párhuzamosan emelkedett a foglalkoztatottság is. A 100 keresőre jutó eltartottak száma 1900 és 1966 között 149 főről 78 főre csökkent, ami végső soron magasabb életszínvonal biztosítását is lehetővé tesz.

A kereső – eltartott népesség alakulása Szolnok városban

Év	A keresők		A száz keresőre jutó eltartottak száma
	aránya az összes népességből	Az eltartottak (százalék)	
1900	40,1	59,9	149
1910	40,7	59,3	146
1920	43,5	56,5	130
1930	42,0	58,0	138
1941	42,4	57,6	136
1949	45,6	54,4	120
1960	54,6	45,4	83
1966 a)	56,1	43,9	78

a) Szolnok város Tanácsa V. B. munkaerőmérlegének adatai.

A felszabadulás után a gazdasági növekedést gyorsító technikai fejlődés nyomán a foglalkoztatottak ágazati struktúrája országosan és Szolnok városban is jelentősen megváltozott. A városokba történő bevándorlások – amelyeknek a mozgatórugói vég-

eredményben gazdasági eredetűek – a népesség számának és összetételének megváltozásán keresztül módosították a népesség társadalmi–gazdasági struktúráját is.

A változás alaptendenciája az volt, hogy a mezőgazdasági keresők aránya csökkent, ezzel egyidejűleg pedig az iparban és az építőiparban dolgozók száma és aránya növekedett. A mezőgazdasági keresők csökkenésével párhuzamosan a tercier szektorban foglalkoztatottak számának is növekednie kellene, de a szolgáltató iparban dolgozók számának emelkedése még lassú és aránya a kívánt szintet nem éri el.

A város fejlődésében a legjelentősebb változást az iparosítás hozta. Az 1900-as évektől indult meg az ipari koncentráció folyamata: amíg 1900-ban a 20 munkásnál kevesebbel dolgozó közép- és kisipari üzemek száma 766 volt, addig 1930-ra ezeknek az ipartelepeknek a száma 523-ra csökkent. Ugyanezen időszak alatt a 20 munkásnál többet foglalkoztató gyártási vállalatok száma 11-ről 17-re emelkedett. A város gazdasági struktúrája azonban továbbra is egyoldalú maradt: domináns szerepe a közlekedés–szállításnak és az ehhez kapcsolódó járműjavításnak, a mezőgazdaságnak, illetve az arra települt élelmiszeriparnak volt.

A város gazdasági életében nagy károkat okozott a II. világháború: a szolnoki ipar és a mezőgazdaság termelőeszközeinek jelentős hányada szinte teljesen elpusztult. A hároméves terv során az erőforrásokat itt is a háborús károk helyreállítására fordították, így a gazdasági helyzet hamar megszilárdult. Fokozatosan kedvező változás következett be az ipari struktúrákban is. Megkezdődött a Tiszamenti Vegyiművek építése, amely helyi munkaerőbázisra, a folyóvízre és a kedvező közlekedési adottságokra települt. Szolnok város ipari bázisát bővítette a Szalmacellulógyár, a Tisza Bútorgyár, a Mezőgazdasági Gépjavító Vállalat, a Szolnoki Vasipari Vállalat, az Épületelemgyár stb. Az új telepítéseken kívül több üzem rekonstrukciójára került sor.

Néhány budapesti nagy iparvállalat is létesített Szolnokon telephelyet. A fővárosi törzsüzemektől a vidéki telepekre általában a főprofilba kevésbé beilleszkesztendő tevékenységeket, alkatrészek gyártását, nagy helyigényű és egyszerűbb nem „termelőkeny” munkákat adtak át. Ennek ellenére Szolnok azon települések közé tartozik, ahol a dinamikus fejlődő ágazatok súlya (pl. vegyipar) nagyobb, és a stagnáló vagy visszafejlődő ágazatok részaránya kisebb.

Összességében megállapítható, hogy a hatvanas évek fejlődése – az iparosodás, a mezőgazdaság szocializálása – Szolnok gazdasági szerkezetét nagymértékben átalakította. Az új ipartelepítések a korábbi egyoldalú struktúrát dinamikus fejlődő iparágakkal egészítették ki; ezzel részben létrejött a távlati gazdasági növekedés alapja és irányvonala, részben a település ipari–közlekedési–kereskedelmi vonzáscentrummá alakult át. Szolnok város adottságait és a gazdasági struktúrájának javítását figyelembe véve a vegyipart (esetleg országos program idehozatalával), az építő- és építőanyagipart, valamint az élelmiszeripart célszerű gyors ütemben fejleszteni. A közlekedés korszerűsítése részben folyamatban van – pl. MÁV állomás rekonstrukciója, a Járműjavító üzemből a Diesél-program, részben pedig ezután kezdődik (pl. 4-es számú főútvonal szélesítése). Nagy erőfeszítéseket kell tenni viszont a kereskedelmi vonzás megtartására, illetve bővítésére és az egészségügyi, valamint kulturális vonzás biztosítására.

Szolnok vonzereje, illetve központi funkcióinak a hatása nagy: nemcsak a megye településeire gyakorol vonzást, hanem más megyékben is érvényesül a hatása. A teljességgel vonzásra jelenleg nincs felmérés, a megyén belüli vonzás azonban ismeretes.

A város által vonzott megyén belüli terület – számításaink szerint – megközelíti a 700 000 katasztrális holdat, a vonzott népesség száma pedig a 260 000 főt.

Szolnok nyers – megyén belül számított vonzásintenzitási mutatója, – amely azt fejezi ki, hogy az illető város saját népességének hányszorosát képes ellátni legalább egyfajta szolgáltatással – igen magas, több mint négyszeres. Ha viszont a vonzott népességbe csak a három és több városi funkció által vonzott települések lakosságát számítottuk be, akkor Szolnok korrigált vonzásintenzitási mutatója már csak 178⁰/₀. A város saját népességének tehát csak másfél–kétszeresét tudja kielégítő módon ellátni, – a vonzott népesség további részére csak egy-két városi funkciójával gyakorol hatást.

A gyors népességnövekedés az egyik fő oka annak a fáziseltolódásnak, ami az erőteljes iparosítás és a lakosság infrastrukturális ellátottsága között szükségszerűen létrejött. A vonzott népesség nagyságát igen jelentős mértékben meghatározza a vonzáshatást kifejtő város népességszáma és iparfejlettsége, amit alátámaszt a közöttük számított háromváltozós korrelációs együttható erőssége is ($r = + 0,97$).

Az iparosítással intenzíven érintett Szolnok növekvő munkaerőszükséglete permanens szívóhatást gyakorol a környező, túlnyomórészt agrárnépességű területekre. Az iparosítás időszakában meggyorsult a népesség térbeli mobilitása, a népesség tömeges méretű áttelepülésén kívül intenzívvé vált a szezonális munkaerővándorlás és jelentősen megnőtt – a munkahelynek a lakóhelyektől való térbeli elkülönülése révén – az ingavándorforgalom is.

Az Építésgazdasági és Szervezési Intézet által 1970-ben végzett, nem teljeskörű felmérés szerint a Szolnokon foglalkoztatottaknak az egyharmada naponta jár be munkahelyére. Az ingázóknak 77⁰/₀-a a megyéből, 23⁰/₀-a megyén kívülről jár be Szolnokra dolgozni. A megyén kívülről bejárók többsége Pest megyében lakik, melynek egyes területei – Abony és környéke – funkcionálisan Szolnok város vonzáskörzetéhez tartoznak. A bejárók zöme az iparban (48⁰/₀), ezen belül is elsősorban a gépiparban (16⁰/₀), az élelmiszeriparban (9⁰/₀), a könnyűiparban és a vegyiparban (egyaránt 7⁰/₀) dolgozik. Ez a város ipari struktúrájából következik, melyben döntő súlya az említett iparágaknak van, és a város munkaerőhiánya miatt a szükséges munkaerőt csak a vonzáskörzethez tartozó területről képesek biztosítani.

Az összes naponta bejárók 23⁰/₀-a a közlekedés–szállítási, 21⁰/₀-a az építőipari ágazatokban dolgozik. Az összes foglalkoztatottakhoz viszonyítva is igen magas a naponta bejárók aránya az építőiparban (44⁰/₀), és a közlekedés–szállítás ágazatában (46⁰/₀). Az említett ágazatok dolgozóinak alig több, mint a fele szolnoki lakos.

A naponta ingázók, valamint az egyéb bejárók számának a megfigyelése igen fontos a megfelelő kommunális ellátás biztosítása érdekében. Egy-egy város lakónépessége ugyanis nem tükrözi egyértelműen a szolgáltatások iránt reálisan felmerülő igényt, mert csak a városban lakó, illetve a népszámlálás időpontjában ott tartózkodó lakosság számát tartalmazza.

A nappali népesség tágabb fogalom, mert ide soroljuk mindazokat, akik nappal – a két nappali műszak tartama alatt, tehát 6 és 22 óra között – a településen tartózkodnak, és ezalatt a szolgáltatásokat kisebb-nagyobb részben igénybe veszik. A nappali népességhez tartozás kritériuma, hogy az illető a szolgáltatások valamelyikét igénybe vegye, s így a településsel funkcionális kapcsolatba kerüljön. A felsőfokú központok szerepének, ellátottságának vizsgálatához tehát nemcsak a lakónépességet, hanem a szolgáltatásokat ténylegesen igénybevevő nappali népesség számát is vizsgálni kell.

Városok	A lakónépesség, 1970. jan. 1.	különbözete				A munkanapi átlagos nappali népesség	
		Az aktív ke- resők nap- pali ingázó	A be- és eljáró ta- mulók a)	Az alkalom- szerűen be- és ki- utazók	száma	a lakónépesség % ₁₀₀ -ában	
Békéscsaba	56	6	1	2	65	116,1	
Kaposvár	57	8	1	2	68	119,3	
Kecskemét	81	5	1	2	89	109,9	
Nyíregyháza	72	7	2	3	84	116,7	
Székesfehérvár	80	10	2	3	95	118,8	
Szolnok	64	13	1	2	80	125,0	
Szombathely	66	12	2	2	82	124,2	

a) Becsült adat.

A felsőfokú központok munkanapi átlagos nappali népessége, minden esetben jóval meghaladja az egyes városok lakónépességeként kimutatott adatot; – Szolnokon pl. 25,0%-kal, Szombathelynél 24,2%-kal, Kaposváron 19,3%-kal több annál. Általános tendenciaként megállapítható, hogy a nappali népességtöbblet főleg a nem mezőgazdasági településekre jellemző; a nappali népességcsökkenés az ún. alvó településeknél és a mezőgazdasági jellegű falvaknál tapasztalható.

A nappali népesség rendszerint igénybe veszi a különféle szolgáltatásokat, amelyek nagysága lényegében a lakónépességhez méretezett, sőt gyakran még annak sem megfelelő. Különösen nagy és feszültségeket okozó gond ez Szolnokon, mert az ingázók és alkalmoszerű beutazók száma magasabb, mint bármely más felsőfokú központé.

Szolnok város gazdasági és infrastruktúrális fejlettsége a felsőfokú központok tükrében

A települések gazdasági fejlődése és népességének alakulása között szoros kapcsolat van; e két tényező kölcsönösen hat egymásra, bár a gazdasági oldal szerepe a meghatározó. Ennek következtében a népesedési helyzet elemzéséből: a népességszám, férfi-nő arány, a népsűrűség, a külterületi népesség, a természetes szaporodás, a vándorlási különbözet stb. alakulásából következtetni lehet egy város gazdasági életére, a fejlődés dinamikájára. Ugyanakkor a demográfiai adatok vizsgálatá képezi az infrastruktúrális tervezés alapját is. A gazdasági és infrastruktúrális fejlettség tanulmányozásához először a népesedési helyzetet mutatjuk be.

Népesedési helyzet

Mind a hét felsőfokú központra egyaránt jellemző, hogy a népesség száma az 1960. és 1970. évi népszámlálás között jelentősen, több mint tíz százalékkal emelkedett. Különösen magas Székesfehérvár és Szolnok jelenlévő népességének a növekedése (27,8⁰/₁₀₀, illetve 26,2⁰/₁₀₀). Az elmúlt évtized népességyarodásával Kecskemét, Székesfehérvár és Nyíregyháza lakosság száma 1970-re már elérte, illetve túlhaladta a 70 000 főt. Szolnok, a népességszám nagyságát tekintve, az 1960. évi hatodik hellyel szemben az ötödik; tíz év alatt Békéscsabát előzte meg.

A vizsgált városok népességén belül igen eltérő a nemek aránya. Az 1000 férfira jutó nők száma legalacsonyabb Szolnokon (1051 fő), és a legmagasabb Kaposváron (1137 fő). A megfigyelt városokban az ún. feminin arány és – a nehézipar súlyára jellemző – nehéziparban foglalkoztatottak aránya között szoros, negatív előjelű korrelációs kapcsolat áll fenn ($r = -0,714$), tehát általában azokban a városokban (pl. Szolnokon, Székesfehérváron) alacsony az 1000 férfira jutó nők száma, ahol az iparban foglalkoztatottak között magas a nehéziparban dolgozók aránya (61,3⁰/₀, illetve 80,7⁰/₀).

A népességszám alakulása és annak összetevői a felsőfokú központokban, 1970 a)

Városok	A jelenlevő népesség			A természetes szaporodás	A vándorlási különbözet b)	A tényleges szaporodás
	száma, fő	1970 az 1960 %-ában	a megye népességének a %-ában			
				a népesség	százalékában,	1960–1969
Békéscsaba	55 408	110,5	12,4	3,0	7,5	10,5
Kaposvár	54 027	124,4	14,9	3,4	21,0	24,4
Kecskemét	77 484	116,7	13,5	4,6	12,1	16,7
Nyíregyháza	70 640	124,1	11,9	8,2	15,9	24,1
Székesfehérvár	72 490	127,8	18,6	5,7	22,1	27,3
Szolnok	61 418	126,2	13,7	6,4	19,8	26,2
Szombathely	64 745	118,2	23,1	4,9	13,3	18,2

a) Előzetes adatok — b) A jelenlevő népesség vándorlási különbözete

Valamennyi felsőfokú központ bevándorlási többlettel rendelkezik, amely Székesfehérváron és Kaposváron meghaladja a lakosság egyötödét is. A vándorlás a településeknek nemcsak a népességszámát, hanem összetételét is megváltoztatta, mert a vándorlók nagy százalékát a fiatalabb korosztály képviseli. Miután a vándorlók legnagyobb része a fiatalabb korosztályból kerül ki, várható, hogy azokon a területeken, ahol bevándorlási többlet van, a természetes szaporodás arányszáma magasabb lesz, mint ahol a vándorlási mérleg negatív.

A természetes szaporodásból származó népességnövekedés a legtöbb városban alacsony, ugyanis az összes növekedésnek öt városban mintegy 1/4-ét, Kaposváron pedig csak 14,0⁰/₀-át képezte. Ez alól egyedül Nyíregyháza kivétel (34⁰/₀). Elsősorban tehát a bevándorlás hatására jelentős a tényleges szaporodás, ami gazdasági fejlődést indított meg, ugyanakkor feszültséget is teremtett.

A felsőfokú központok népsűrűsége és annak alakulása jelentősen különbözik egymástól. A legsűrűbben lakott város Kaposvár, ugyanakkor 1960 és 1970 között itt növekedett – Nyíregyházával együtt – a legnagyobb mértékben a népsűrűség. Székesfehérváron – a lakosság szám gyors növekedése ellenére – a népsűrűség csökkenése tapasztalható, mert a város területe több, mint 40 km²-rel lett nagyobb. Ez a területnövekedés vonhatta maga után a külterület népességszámának az emelkedését is.

Szolnok népsűrűsége az elmúlt tíz év alatt csak kismértékben (6,3⁰/₀-kal) növekedett, mert 1963-ban a városhoz visszacsatolták a viszonylag kisebb népsűrűségű Szandaszőlőst.

A népsűrűség és a külterületi népesség alakulása a felsőfokú központokban

Városok	A népsűrűség, fő/km		A külterületi népesség		A külterületi népesség aránya, %	A külterületi lakott helyek száma
	1970 a)	1970 az 1960 %-ában	1970 a)	1970 az 1960 %-ában		
	1970 a)					
Békéscsaba	310,8	111,8	7 147	84,3	12,9	36
Kaposvár	1212,2	122,8	1 311	93,0	2,4	32
Kecskemét	301,7	119,1	15 700	76,6	20,3	26
Nyíregyháza	429,8	124,1	14 835	88,0	21,0	50
Székesfehérvár	448,8	96,4	1 707	132,7	2,3	43
Szolnok	347,3	126,3	1 755	65,1	2,9	7
Szombathely	663,5	114,1	474	52,2	0,7	16

a) Előzetes adatok

A külterületi népesség száma a felsőfokú központokban – Székesfehérvár kivételével – mindenütt csökkent. Magyarország városaiban 1960 és 1970 között a külterületen lakók száma átlagosan 21,2⁰/o-kal fogyott. Ennél nagyobb mértékű csökkenés tapasztalható Szombathelyen, Kecskeméten és Szolnokon (47,8⁰/o-kal, 42,9⁰/o-kal, illetve 34,9⁰/o-kal). A külterületi népesség aránya a tipikusan alföldi városokban igen magas, jóval meghaladja a városok átlagát (4,4⁰/o), amelynél az alföldi felsőfokú központok közül egyedül Szolnok városé alacsonyabb.

A népsűrűség és a külterületi népesség alakulása jelentős mértékben befolyásolja az infrastrukturális ellátottság színvonalát, de pl. a külterületek bolt, vagy egészségügyi ellátottsága külön vizsgálgandó tárgyat képezheti.

A népességszám alakulása már önmagában is a felsőfokú központok gyors fejlődésére utal. A gazdasági fejlettség azonban még nem minden esetben felel meg a népességnövekedés ütemének. A felsőfokú központok többségénél mind az 1000 lakosra jutó szocialista szektorban teljesített beruházások értéke, mind az 1000 lakosra jutó ipari foglalkoztatottak száma a magyarországi városok átlaga körüli, illetve az alatti. Székesfehérváron és Szolnokon az átlagosnál közel kétszer magasabb beruházási érték e két város különösen dinamikus fejlődését jelzi.

A beruházás alakulása a felsőfokú központokban

1968–1970

(Folyóáron, Ft)

Városok	A szocialista szektorban teljesített beruházások			A teljesített tanácsi kommunális beruházások		
	egy lakosra jutó érték					
	1968	1969	1970	1968	1969	1970
Békéscsaba	5 650	7 303	11 958	1076	1056	1235
Kaposvár	5 489	8 191	8 202	1051	1704	1460
Kecskemét	6 277	7 420	8 870	1787	1826	1775
Nyíregyháza	7 970	10 307	13 230	1422	1600	2376
Székesfehérvár	16 200	18 307	16 530	1659	2460	2817
Szolnok	12 925	19 061	16 384	1596	2723	3832
Szombathely	5 943	6 572	8 066	1366	2967	2232

A kommunális beruházások fejlesztésére különösen nagy gondot kell fordítani mindazokon a területeken – és így a felsőfokú központokban is, – ahol a népesség

a bevándorlás következtében gyarapodik. A kommunális ellátottságot nagymértékben kell fejleszteni, mert csak így kerülhető el az egy főre jutó minőségi és mennyiségi csökkenés, illetve csak ezáltal tartható fenn a közel egyenletes fejlődés.

A felsőfokú központoknak a környezetükre gyakorolt hatását nagymértékben meghatározza a gazdasági ágazatok és ezen belül az ipar fejlettsége. Az ipar technikai felszereltsége Szolnokon, majd Székesfehérváron a legmagasabb, az egy munkásra jutó bruttó állóeszközérték 435 000, illetve 266 000 Ft, a felhasznált villamosenergia 7 800, illetve 6 200 kWó, a hajtóerő pedig 6,6 illetve 6,4 kW. A többi városban viszonylag alacsony szintű az üzemek felszereltsége, amely rosszabb a városok átlagánál is.

Az üzemek munkáslétszám szerinti koncentrációja Székesfehérváron a legnagyobb (85,9%), az ipar koncentrációja szempontjából utána következik Szombathely (79,7%) és Szolnok (77,9%). A felsőfokú központok között tehát leginkább Székesfehérvár és legkevésbé Békéscsaba ipara koncentrálódott, közöttük pedig átlagos helyet foglal el Szolnok város ipara.

A városok közül 1970-ben szám szerint a legkevesebb ipari foglalkoztatottal – 13 800 fővel – Nyíregyháza rendelkezett, a legtöbb ipari dolgozó – közel 27 000 fő – Székesfehérváron állt alkalmazásban. A felsőfokú központokban átlagosan 1960 és 1970 között az ipari dolgozók száma megkétszereződött, és eközben lényegesen megváltozott a városok ipari struktúrája is. Kaposváron, Kecskeméten és Szombathelyen jelentősen megnövekedett a nehézipar, Békéscsabán pedig az élelmiszeripar aránya. Kifejezetten nehéziparral rendelkező város Székesfehérvár, majd Szolnok, ahol a nehézipar aránya meghaladja az országos városi átlagot. Szombathelyen a könnyűipar van túlsúlyban, Kecskeméten és Nyíregyházán – a nehézipar mellett – jelentős az élelmiszeripar aránya is.

Amíg Szolnok város ipara a felsőfokú központok között az egyik legfejlettebb, addig az építőipar szempontjából nem ilyen kedvező a helyzet. A városi székhelyű építőipar technikai felszereltsége közepesnek mondható: az egy munkásra jutó bruttó állóeszközérték 1970-ben 39 200 Ft, a felhasznált villamosenergia 500 kWó, és a hajtóerő 3,1 kW.

Emiatt az építőipar további gyors műszaki–technikai fejlesztésére van szükség, hogy a következő években szükséges beruházásokat mind mennyiségileg, mind minőségileg teljesíteni tudja, és megfelelően az építőiparral szemben támasztott fokozódó igényeknek.

A felsőfokú központként kijelölt városok gazdasági életében az ipari ágazatok súlya a meghatározó, de a mezőgazdaság is fontos szerepet játszik részben a lakosság ellátásában, részben a városok élelmiszeriparának alapanyagellátásában. Az 1000 lakosra jutó mezőgazdasági terület az alföldi városokban a legnagyobb; Békéscsabán 465 kh, Kecskeméten 457 kh, Szolnokon 345 kh és Nyíregyházán 330 kh. Az évközepi szántóterületből a zöldségtermelő terület aránya szintén ezekben a városokban magasabb; Kecskeméten 9,2%, Békéscsabán 6,1%, Szolnokon 5,5%.

A városoknak – munkaerő szempontjából – a környezetükre gyakorolt szívóhatását nagymértékben befolyásolja az elérhető átlagkereset, amely általában ott a legmagasabb, ahol nagy a magas keresetet biztosító ágazatok aránya.

Általában párhuzam vonható a gazdasági potenciál és fejlettség, valamint a kiáramló jövedelem színvonala között és ez a felsőfokú központoknál kifejezésre is jut.

Városok	Az egy ipari foglalkoztatottra jutó évi átlagkereset					
	összesen	a nehéz-	a könnyű-	az élel- miszer-	Az egy építőipari foglalkoztatottra jutó évi átlag- kereset	Az egy tsz-ben foglalkoztatottra jutó közösből származó évi jövedelem
Békéscsaba	20 984	24 021	18 715	21 009	24 613	13 875
Kaposvár	21 519	21 591	20 403	23 432	24 078	12 051
Kecskemét	21 652	23 352	19 509	21 481	23 687	12 911
Nyíregyháza	20 343	21 622	17 330	20 920	24 126	18 394
Székesfehérvár	22 874	23 282	20 138	22 847	24 927	26 387
Szolnok	23 785	25 014	20 179	24 801	23 944	25 254
Szombathely	20 950	21 855	20 014	22 949	25 469	25 597

Az iparon belül a legmagasabb átlagkeresetek a nehéziparban és kisebb mértékben az élelmiszeriparban alakultak ki. Ennek következtében az egy ipari foglalkoztatottra jutó évi átlagkereset a felsőfokú központok közül Szolnokon, majd Székesfehérváron a legjobb, mely városokban igen magas a nehézipar aránya.

Az építőiparban foglalkoztatottak – valamennyi vizsgált városban – átlagosan Stöbbit keresnek, mint az iparban dolgozók. A legmagasabb építőipari átlagkeresetek Szombathelyen, Székesfehérváron és Békéscsabán találhatók (25 469 Ft, 24 927 Ft, illetve 24 613 Ft). A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok közül származó évi jövedelme az egyes városok között igen erős szóródást mutat, és kétszeres eltérés is tapasztalható.

Az infrastruktúrális ellátottság

A felsőfokú központoknak – így Szolnoknak is – egyik legfontosabb feladata, hogy a vonzáskörzetileg hozzárendelt népességet és a saját lakosságát ellássa, tehát a követelményeknek megfelelően kiépített infrastruktúrával rendelkezzen. A lakosság életfeltételeit és életkörülményeit determináló infrastruktúra, mint hálózat, jellegében kettős szerepet tölt be. Egyik csoportja arra hivatott, hogy közellátási szerepet töltsön be és ilyen értelemben esetleg országos, de mindenképpen regionális jelentőségű (pl. áruértékesítő, kulturális, idegenforgalmi, egészségügyi hálózat). A másik csoportba a helyi lakosság közvetlen szükségleteit kielégítő hálózat (pl. lakás, közmű) tartozik. Nem állt módunkban ugyan a regionális szerepkör teljes és mindenre kiterjedő vizsgálatát elvégezni, de az infrastruktúra fontosabb jellemzőire és méreteire kitérünk.

A lakosság ellátását szolgáló bolt- és vendéglátóhálózat nagysága és színvonala eléggé differenciált. Az egy boltra, illetve az egy vendéglátóhelyre jutó alapterület Szombathelyen a legnagyobb (122, illetve 207 m²), ami arra utal, hogy a felsőfokú központok közül itt találhatók a legtágasabb kereskedelmi egységek, amelyek korszerűsége az alapterület nagyságával szoros összefüggésben van. Az 1000 lakosra jutó bolti és vendéglátói alapterület szintén Szombathelyen a legtöbb.

Szolnokon az 1000 lakosra jutó bolti alapterület 1970-ben 318 m² volt, ami látványosan alkalmas a normatív áruforgalom lebonyolítására. Az üzlethálózat állapota azonban a város egyes területein – főként a premkerületeken – nem megfelelő, elavult. A bolthálózat jelentős hányada a kulturált kereskedelemmel szemben támasztott

követelményeknek nem felel meg, és emiatt a lakosság növekvő igényeit nem tudja kielégíteni.

Abban az esetben, amikor az összes bolti alapterületet Szolnok város munkanapi átlagos népességéhez – a 80 000 főhöz – viszonyítjuk, már a bolti alapterület sem látszik megfelelőnek, 1000 lakosra csak 260 m² jut, amely a felsőfokú központok között a legkisebb.

A felsőfokú központok között Békéscsaba után Szolnokon található a legkevesebb bolt (199 db), de a problémát lényegében az okozza, hogy az üzletek egy része sem minőségileg, sem strukturálisan nem felel meg az igényeknek. Az üzletek szakjelleger szerinti vizsgálatából kitűnik, hogy mind a ruházati, mind a vegyiáru boltok száma Szolnokon a legalacsonyabb, de az egyetlen áruház, vagy a két bútorüzlet sem elegendő az alapterület kicsi volta miatt. Tehát ahhoz, hogy a Szolnok városban lakók, és az oda naponta bejárók vásárlási igényeit kulturált módon ki lehessen elégíteni, feltétlenül szükséges a város bolthálózatának gyors ütemű fejlesztése.

Az alföldi városok, nagy kiterjedésű külterületük miatt, rosszabbul ellátottak bolthálózatával, mint a dunántúliak.

A boltellátottság és a kiskereskedelmi forgalom a felsőfokú központokban, 1970

Városok	Az egy boltra jutó átlagos alapterület, m ²	Az egy vendég látóhelyre jutó átlagos alapterület, m ²	Az 1000 fő nappali népességre jutó		Az egy km ² területre jutó bolti	Az egy lakosra jutó kiskereskedelmi forgalom, Ft	Az egy fő nappali népességre jutó kiskereskedelmi forgalom, Ft
			bolti	vendéglátói			
			alapterület, m ²				
Békéscsaba	110	188	268	203	98	19 612	17 107
Kaposvár	92	170	319	173	496	21 747	18 389
Kecskemét	117	153	301	161	104	17 241	15 769
Nyíregyháza	91	178	291	178	149	19 431	16 979
Székesfehérvár	110	146	303	146	178	20 112	17 085
Szolnok	105	174	260	183	113	20 440	16 505
Szombathely	122	207	357	199	300	20 670	16 914

A boltellátottság különbségei ellenére a felsőfokú központokban az egy lakosra jutó kiskereskedelmi forgalmak csak kismértékben térnek el egymástól, de jóval magasabbak a városi átlagnál, amely 1969-ben 17 568 Ft volt. Ez a tény arra utal, hogy az említett városok kereskedelmi vonzása nagy, a városban lakókon kívül még a vonzott népesség kereskedelmi igényével is számolni kell. A kiskereskedelmi forgalom megoszlása azt mutatja, hogy élelmiszerre Szombathelyen, ruházati cikkekre Kaposváron, egyes iparcikkekre Békéscsabán költenek a legtöbbet. Az egy lakosra jutó vendéglátási forgalom pedig Szolnokon a legmagasabb.

Mindenképpen szembevetendő viszont, hogy a nappali népességre vetítve Szolnok kiskereskedelmi forgalma Kecskemét után a legalacsonyabb.

A szocialista kiskereskedelem mellett a szabadpiac is fontos szerepet tölt be. Főként a szervezett piac biztosítása érdekében szükség lenne minden felsőfokú központban fedett csarnokra, amely eddig csupán három városban – Kaposváron, Székesfehérváron és Szombathelyen – található meg.

Szolnokon a városellátó körzet, az ún. zöldövezet hiányára utal, hogy a piaci átlagarak a legmagasabbak közé tartoznak és ez a jövőre nézve sem megnyugtató.

Az idegenforgalom szempontjából lényeges a szállodai férőhelyek számának alakulása. Ezért figyelemre méltó, hogy mind az összes szállodai férőhely, mind az 1000 lakosra jutó szállodai férőhely Szolnokon a legalacsonyabb.

A szállodai férőhelyek alakulása a felsőfokú központokban, 1971. június 30.

Városok	A szállodák		Az egyéb szállásnyelvek a)		Az 1000 lakosra jutó	
	férőhelyeinek száma	száma	férőhelyek száma	száma	szállodai férőhelyek	egyéb szálláshelyi a)
Békéscsaba	228	262	4,0	4,6		
Kaposvár	189	252	3,2	4,9		
Kecskemét	204	250	2,5	3,0		
Nyíregyháza	237	293	3,2	3,9		
Székesfehérvár	123	390	1,5	4,8		
Szolnok	70	482	1,1	7,4		
Szombathely	369	488	5,4	7,1		

a) 1971. július 31-én

Szolnok rossz szállodai ellátottságát nem ellensúlyozhatja a Tiszaligeti camping, mert az csupán a nyári időszakban nyújt szálláslehetőséget. A szállodai ellátottság az utóbbi időben még romlott is, mert jelenleg csupán a Tisza Szálló üzemel. A 150 ágas Pelikán Szálló – amelynek az építését leállították, – valamint a Tiszaligeti Touring Hotel felépülése sem oldja meg a gondokat.

A lakásállomány az 1960. évi népszámlálás óta a felsőfokú központokban jelentősen – Békéscsaba kivételével – több mint 35%-kal növekedett. A legnagyobb méretű a lakáscsoport Székesfehérváron és Szolnokon (42,4%-os, illetve 40,0%-os). Ennek ellenére a 100 lakásra jutó lakosok száma még mindig igen magas és általában meghaladja a városi átlagot, a 319 főt. A meglévő lakásoknak mintegy a fele kettő és több szobás, tehát egyenlőre még számottevő az egyszobás lakások aránya, és így az egy szobára jutó személyek száma is kedvezőtlenebb a kívánatosnál.

A vizsgált városokban a vízhálózatba és a csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya nagyon eltérő, különösen az alföldi városok közművesítettsége elmaradott, s nem felel meg a felsőfokú központokkal szemben támasztott követelményeknek.

A lakásállomány néhány fontosabb adata a felsőfokú központokban, 1970

Városok	A lakások száma		A 100 lakásra jutó lakosok száma	A kettő és több szobás	A vízhálózatba b) bekapsolt	A csatornahálózatba b) bekapsolt
	db	1970 az 1960 %-ában				
Békéscsaba	18 165	128,7	310	50,0	30,3	18,9
Kaposvár	17 330	135,3	327	60,3	73,7	42,4
Kecskemét	25 165	135,0	320	42,3	47,4	15,4
Nyíregyháza	20 136	136,2	360	51,8	30,0	20,1
Székesfehérvár	21 599	142,4	369	59,1	77,3	52,1
Szolnok	18 940	140,0	336	55,9	42,8	26,8
Szombathely	18 959	135,8	348	58,8	76,6	74,4

a) 1971. július 31-én

a) Az 1970. évi népszámlálás előzetes adatai – b) Az év végén

A városiasodás mértékére utal a belterületi utakból a kiépített utak aránya, amely Kecskeméten a legmagasabb (82,7⁰/₀), Békéscsabán a legalacsonyabb (33,8⁰/₀). Az 1 km belterületi útra Székesfehérváron jut a legkevesebb (13), és Szolnokon a legtöbb közvilágítási lámpahely. A szép városképhez hozzátartoznak a gondozott parkok is, amikből Szolnokon – a többi városhoz viszonyítva – igen kevés, mindössze 2,2 m² jut egy lakosra.

A felsőfokú központokban a városi közlekedést – Szombathely kivételével, ahol villamos közlekedés is van – autobusszal bonyolítják le. Az autóbuszok azonban általában zsúfoltak; az egy autóbuszra jutó szállított utasok száma Székesfehérváron, Szolnokon, Nyíregyházán és Kecskeméten jóval meghaladja a városok átlagát. A közlekedés javítása érdekében a járműállomány bővítése szükséges.

A modern élet szükségessé teszi a minél sűrűbb telefonhálózatot. E téren is kedvezőtlen a helyzet, mert valamennyi felsőfokú központban a városi átlagnál kevesebb telefon van használatban.

A közlekedés és hírközlés néhány adata a felsőfokú központokban, 1970

Városok	A belterületi utakból a kiépített utak aránya, %	Az egy km belterületi útra jutó közvilágítási lámpahelyek száma	Az egy autóbuszra jutó szállított utasok átlagos száma 1000 fő	Az 1000 lakosra jutó távbeszélő állomások száma
Békéscsaba	33,8	30	394	76
Kaposvár	39,5	18	361	123
Kecskemét	82,7	20	499	118
Nyíregyháza	44,2	23	502	61 a)
Székesfehérvár	65,0	13	687	90
Szolnok	49,7	32	550	85
Szombathely	63,5	31	353	111

a) 1969. évi adat

A felsőfokú központok egészségügyi ellátottságában nagyok az eltérések. A 10 000 lakosra jutó orvosok száma nem éri el a városok átlagát Békéscsabán, Kecskeméten, Nyíregyházán és Székesfehérváron, a kórházi ágyellátottság szempontjából lemaradás van Békéscsabán, Kecskeméten és Székesfehérváron. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy a többi vizsgált városban az egészségügyi ellátás terén ne lennének komoly gondok, mert a városokban található egészségügyi intézmények a vonzaskörzetükbe tartozó népesség ellátását is biztosítják. E városok egészségügyi intézményekkel való ellátottságát tehát csak a vonzott népesség ismeretében lehet egyértelműen meghatározni.

Szolnok kórházainak a vonzása jelentős, amelyhez viszonyítva a kórházi ágyszám nem elegendő. A kórházak közül a MÁV kórház főként a vasúti dolgozók kezelését vállalja; az 1970. évi év közepi felmérés szerint mintegy 14 megyéből vesznek fel beteget. Hasonló a területi vonzása a Megyei Kórháznak is. Nagy gondot okoz ugyanakkor, hogy a megyében nincs pl. elmeosztály, vagy szanatórium.

A 10 000 lakosra jutó bölcsődei férőhelyek számát tekintve a felsőfokú központok között Szolnok áll az első helyen (80 férőhely), de a fennálló igényekhez képest még ez is kevés. Szolnokon 1970-ben a bölcsődéskorú gyermekeknek 18⁰/₀-a járt bölcsődébe. A bölcsődék kihasználtsága 100,0⁰/₀ felett van, de így is sok felvételi kérelmet kell elutasítani, ezért a tanulmányozott városok mindegyikében szükségesnek látszik a bölcsődei férőhelyek számának bővítése.

Fontosabb egészségügyi adatok a felsőfokú központokban, 1970

Városok	A 10 000 lakosra jutó			
	orvosok	kórházi ágyak	bölcsődéi férőhelyek	Az egy lakosra jutó rendelőintézeti órák
Békéscsaba	25	70	61	1,5
Kaposvár	40	197	62	2,6
Kecskemét	29	106	41	1,4
Nyíregyháza	30	175	78	1,4
Székesfehérvár	29	116	15	1,1
Szolnok	40	178	60	1,4
Szombathely	44	237	77	1,4

A bölcsődékhez hasonlóan a 10 000 lakosra jutó óvodai férőhelyek száma is Szolnokon a legjobb. Az óvodák kihasználtsága általában a legkevesebb férőhellyel rendelkező városokban már túlzottnak mondható: mert pl. Nyíregyházán 135,0⁰/0-os – ott a természetes szaporulat is igen magas, – Kecskeméten 121,9⁰/0-os, Kaposváron 125,9⁰/0-os. A meglévő férőhelyeknek ez a túlzott kihasználása rontja az ellátás színvonalát, és ezért igény van ezeken a területeken is az újabb beruházásokra.

A felsőfokú központokban a 10 000 lakosra jutó általános iskolai tanulók száma, valamint a felsőoktatási intézmények hallgatóinak száma Nyíregyházán, a középiskolai tanulók száma Székesfehérváron a legmagasabb. Felsőfokú oktatási intézménnyel csak két város; Békéscsaba és Szolnok nem rendelkezik, holott központi szerepkörük betöltésében erre mindenképpen szükség lenne.

A felsőfokú központok fontosabb oktatási adatai, 1970

Városok	A 10 000 lakosra jutó				Az egy osztályteremre jutó	
	óvodai férőhelyek	általános iskolai tanulók	középiskolai tanulók a)	felsőfokú oktatási intézmények hallgatóinak	általános iskolai	középiskolai a)
					tanulók száma	
Békéscsaba	248	949	758	—	29	57
Kaposvár	198	1071	731	104	43	63
Kecskemét	155	1030	479	190	43	58
Nyíregyháza	188	1096	815	329	41	57
Székesfehérvár	217	937	1074	51	50	72
Szolnok	276	919	697	—	48	61
Szombathely	224	935	818	75	30	60

a) 1969/1970. tanév eleji adatok.

Szolnok oktatási intézményekkel való ellátottságának az elbírálása a felsőfokú központokhoz való viszonyításon túlmenően eléggé problematikus. Az óvodai férőhelyek száma kevés, mert 1970-ben az óvodáskorúaknak 70⁰/0-a nyert felvételt az óvodákba, és több mint 700 gyermeket vissza kellett utasítani. Az óvodabővítés nem tart lépést a népesség és a születések számának a növekedésével (Nyíregyháza után Szol-

nokon a legnagyobb a természetes szaporodás). Az általános iskolákban igen magas a váltott tanítással használt osztálytermek aránya (78⁰/₀).

A városban nincs felsőoktatási intézmény, ugyanakkor a középiskolák vonzása jelentős és a regionális szerepkört is túllépi. A gépipari technikum négy-öt, a közgazdasági-, a vegyipari- és a műszeripari szakközépiskola két megyéből vonz tanulókat.

A népművelési tényezők a városok kulturális arculatára hatnak. A felsőfokú központok közül az egy lakosra jutó kölcsönzött kötetek és mozilátogatások száma Szombathelyen a legkisebb (3,7 kötet, illetve 6,3 mozilátogatás), Kaposváron a legnagyobb (8,4 kötet és 10,7 mozilátogatás). A legtöbb mozi 1969-ben számszerint Kecskeméten volt (17 db), de ezek igen elaprózottak, átlagos befogadóképességük csak 167 fő, amíg pl. a Székesfehérváron működő öt filmszínház átlagosan közel 500 fő befogadására képes. Szolnok belvárosában mindössze két állandó jellegű mozi található, amelyek közül az egyik teljesen korszerűtlen, de a másik is sok kívánnivalót hagy maga után. Jelenlegi állapotukban a kulturált szórakozási igényeknek nem felelnek meg.

A felsőfokú központok közül önálló színház társulattal nem rendelkezik Nyíregyháza, Székesfehérvár és Szombathely. Szolnokon a színházi életet a Szigligeti Színház tevékenysége határozza meg. A színház kihasználtsága 1970-ben 75⁰/₀-os volt; egyenlőre csak a könnyű műfajú darabokat játsszák telt házak előtt.

A felsőfokú központok közül az 1000 lakosra jutó rádióelőfizetők száma csak Kaposváron haladja meg a városi átlagot, (amely 1969-ben 284 fő volt) továbbá a televízióelőfizetők száma is Kaposváron, majd Szolnokon és Szombathelyen a legmagasabb; – a viszonylag legkevesebb rádió- és televízióelőfizető Nyíregyházán található.

A népművelés néhány adata a felsőfokú központokban, 1970

Városok	Az egy lakosra jutó		Az 1000 akosra jutó	
	kölcsönzött konyvtári kötetek	moziláto- gatások	rádió- előfizetők	televízió- előfizetők
s z á m a				
Békéscsaba	5,9	10,6	268	191
Kaposvár	8,4	10,7	291	228
Kecskemét	7,1	7,9	215	155
Nyíregyháza	5,6	9,4	208	183
Székesfehérvár	3,8	7,5	239	198
Szolnok	4,7	8,4	260	208
Szombathely	3,7	6,3	232	202

Ahhoz, hogy a felsőfokú központok népművelési centrumok is legyenek, szükséges az e célt szolgáló intézményhálózat megteremtése, illetve ahol rendelkezésre áll, korszerűsítése. Az egyik legfontosabb feladat e téren, hogy e városok központi művelődési házzal rendelkezzenek. Szolnokon különösen hiányzik pl. a szombathelyihez hasonló művelődési intézmény, amelynek építését tervbe vették ugyan, de megvalósulásának az ideje még bizonytalan.

Egy-egy terület gazdasági és infrastrukturális fejlettsége és fejlődése szoros kapcsolatban van azzal is, hogy a terület fejlesztésében a különböző szintű döntési szfé-

rák* kölcsönhatása hogyan érvényesül. Szolnok város regionális szerepkörének a betöltéséhez hozzájárul azon igazgatási funkció is, amely megyeszékhely jellegéből következik. A sokirányú elvárásnak a város saját anyagi erejéből nem tud megfelelni, ezért a IV. ötéves tervidőszakban – a fejlesztési tervjavaslat szerint – az államtól 587 millió Ft állami támogatást, a Megyei Tanácstól 68 millió Ft hozzájárulást kap – és a város egyes intézményeinek (pl. a kórháznak stb.) a fenntartását is a megyei költségvetésből biztosítják.

A város fejlesztésében a vállalati szintű döntéseknek is jelentős szerepe van, ezért a döntések koordinálását minden esetben biztosítani kellene, jóllehet ez még igen gyakran hiányzik.

Szolnoknak, ha a vállalati funkciókat tekintjük, jobb a helyzete, mint néhány felsőfokú központté, mert pl. az Alföldi Kőolajfűrészi Üzem, a Nagyalföldi Kőolajtermelő Vállalat, a Regionális Vízmű Vállalat, a Vízügyi Tervező Vállalat az egész Alföld kőolaj és földgáz feltárását és termelését, valamint vízgazdálkodását irányítja. A Tiszavidék Fejlesztési Iroda főként a Tisza II. vízlépcső gazdasági hatásának a mérését végzi, de az egész ország mezőgazdasági üzemcinek a tervezését is segíti. A vállalatok fejlesztési és irányítási tevékenységét olyan mederbe kell terelni, hogy elősegítsék Szolnok város regionális feladatainak megoldását.

Az előzőekben Szolnok város fejlődését és a felsőfokú központok között elfoglalt helyzetét vizsgáltuk. A város a regionális szerepkör ellátására mindenképpen hivatott, de még nem tölti be valamennyi funkcióját.

Szolnok népessége a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet településhálózatfejlesztési terve szerint 1985-re eléri a 82–85 000 főt. Végeredményben tehát a jelenlegi nappali népesség egy részét kell letelepíteni, ami 15 év távlatában sem kis feladat. A gazdasági ágazatokat – a munkaerőforrás csekély növelési lehetősége miatt – a hatékonyság követelményeinek fokozott figyelembevételével lehet fejleszteni. Az iparban a termelés növekedésének nagyobbik hányadát a munka termelékenységének emelkedéséből kell biztosítani és ennek érdekében az iparban elsősorban az intenzifikálást elősegítő beruházások arányát kell fokozni. Az építőipart képessé kell tenni arra, hogy a különböző ágazatokban jelentkező halaszthatatlan beruházások megvalósításra is kerüljenek. A mezőgazdasági üzemek fejlesztését olyan irányban kell folytatni, hogy intenzívebben be tudjanak kapcsolódni a városellátó tevékenységbe, vagyis fokozni kell a zöldség-gyümölcs termelést, ezen belül is a primőrök termelését, továbbá javítani kell a minőségi húselátást.

A meglévő és egyenlőre megoldatlan problémák ellenére Szolnok város gazdasága fejlett, illetve dinamikusan fejlődő. Ezzel azonban nem tartott lépést a város infrastruktúrális ellátottsága. Egy felmérés szerint b) a gazdasági ágazatok és főképpen az ipar még csak kismértékben vállal szerepet a város infrastruktúrájának a fejlesztésében (az ipar 1969. évi több mint négy milliárd forint termelése mellett a teljes városi infrastruktúra c) csupán 2,2–2,4 milliárd forintra becsülhető). A felsőfokú központnak viszont a gazdasági funkciók segítségével kell ellátni saját népességét, továbbá biztosítani kell a vonzáskörzet számára az igazgatási, oktatási, egészségügyi, szolgáltatási funkciók kielégítését is.

Szolnok város jelenleg ezeknek a követelményeknek – mint láttuk – még nem tud mindenben megfelelni, de a jövő tervei – melyeket feltételezhetően maradék nélkül megvalósítanak, alkalmassá teszik megyeszékhelyünket regionális szerepkörének betöltésére.

Dr. Lits Józsefné

* A döntési szinteknek, mint ismeretes, három csoportját szokás megkülönböztetni. Ezek: 1. országos (makró), 2. megyei (makro), 3. vállalati (mikro).

b) Lásd 13. számú irodalomjegyzéket.

c) A közellátási (áruértékesítő, kulturális, idegenforgalmi, egészségügyi) intézmények a lakásállomány, a közműhálózat értéke

IRODALOM

1. Barabás Miklós—Horváth Tibor—Vámos Ferenc: A területi gazdasági specializáció mérése. Megyei és Városi Statisztikai Értesítő 1966/5
2. Dr. Bartha István: Az ipari fejlettség területi összehasonlítása, Területi Statisztika, 1969/2
3. Dr. Bartke István: Területi egységek iparfejlesztési fokának meghatározása, Közgazdasági Szemle, 1967/7—8.
4. Dr. Beluszky Pál: A magyar városok. Statisztikai Szemle, 1967/6.
5. Dr. Bene Lajos: Szempontok a települések fejlettségének és típusainak vizsgálatához, Demográfia, 1967/1.
6. Dr. Boros Ferenc: A magyar városhálózat új elemei. Földrajzi Közlemények, 1968/3
7. Bugesch Zoltánné: Szolnok fejlettsége az alföldi megyeszékhelyek városképének és közművesítetttségének tükrében, Megyei és Városi Statisztikai Értesítő, 1964/11
8. Paul Compton: A magyarországi vándormozgalom vizsgálata. Földrajzi Közlemények 1968/1
9. Paul Compton: A magyar városok belföldi vándorlási jellemzőinek többváltozós elemzése, Demográfia, 1968/3
10. Cukor György: Regionális fejlődés és iparosítás. Közgazdasági Szemle, 1971/6
11. Építésgazdasági és Szervezési Intézet: Szolnok iparfejlesztési és városfejlesztési tervtanulmánya, 1970
12. Dr. Kóródi József: A gazdasági növekedés regionális tényezői, Területi Statisztika, 1968/4
13. Dr. Kóródi József—Dr. Kőszegfalvi György: Városfejlesztés Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, 1971
14. Dr. Kőszegfalvi György: Országunk városhálózata fejlődésének és jövőbeni tervszerű fejlesztésének néhány kérdése, Területi Statisztika, 1968/1
15. Dr. Kőszegfalvi György: Néhány megjegyzés a hatékony városfejlesztést elősegítő információrendszer kérdéséhez, Területi Statisztika, 1971/4—5
16. Dr. Kőszegi László: A gazdaság térbeli tervezése az új mechanizmusban, Földrajzi Közlemények, 1971/1
17. Központi Statisztikai Hivatal Szolnok megyei Igazgatósága: A városok vonzáskörzetének meghatározása és annak módszertani-gyakorlati problémái (kézirat)
18. Lázár György: A népgazdaság területi szerkezetének fejlődése és néhány időszzerű problémája.
19. Dr. Lukács Pál: Szolnok város társadalmi mobilitásának főbb vonásai a felszabadulás óta, Területi Statisztika, 1970/3
20. Molnár Lászlóné: Debrecen regionális helyzete és fejlődése, Területi Statisztika, 1970/5
21. Dr. Palotás Zoltán: A települések nappali népessége, Területi Statisztika, 1970/4
22. Szabady Egon: Bevezetés a demográfiába, KSH 1964
23. Szolnok megyei Tanács V. B. Tervosztálya: Szolnok megye területi tervkonceptiója az 1971—1975 közötti évekre.
24. Szolnok városi Tanács: Szolnok város IV. ötéves terve.
25. Dr. Tatai Zoltán: A vidék iparosításának új eszközei. Ipargazdaságtan, 1969/4
26. Városépítési Tudományos és Tervező Intézet: Szolnok megye településhálózatfejlesztési terve, 1970
27. Dr. Zoltán Zoltán: Gazdasági erővonalak és csomópontok az Alföld középső vidékein, Területi Statisztika, 1968/5

A munkaerőhelyzet néhány közgazdasági kérdése Szolnok megye mezőgazdasági termelőszövetkezeteiben

Az anyagi termelés minden ágában, így a mezőgazdaságban is a termelés egyik legfontosabb tényezője az emberi munka. Fejlődésünk jelenlegi szakaszában alapvető cél, hogy a mezőgazdaságban működő munkaerőt minél hatékonyabban használják fel, tehát biztosítsák a termelés szerkezetének megfelelő elosztását, a szakképzettség növelését, és a foglalkoztatását.

Általános jelenség, hogy a mezőgazdasági népesség, ezen belül pedig a mezőgazdasági munkaerők száma elsősorban az iparosítás és a mezőgazdaság műszaki-technikai haladása következtében csökken. Ugyanakkor viszont nő azoknak a száma, akik a mezőgazdasági termékek felvásárlásával, szállításával, feldolgozásával, a mezőgazdasági termelésben használt termelési eszközök előállításával foglalkoznak. Hazánkban már 1964-ben az összes foglalkoztatottaknak fele mezőgazdasággal összefüggő tevékenységet végezett.

Az említett folyamatot döntően a mezőgazdasági termelés nagyfokú modernizálása – a gépesítés, a kemizálás – eredményezte. A mezőgazdasági keresők csökkenése mégis két egyidejű és ellentétes problémát vet fel. Az egyik, hogy a munkaerő helyenként és időszakonként kevés, ennek következtében gondot okoz valamennyi termelési feladat maradéktalan, időbeni végrehajtása. A másik, hogy még a csökkenő létszám mellett is az év egyes időszakaiban – elsősorban január, február, március és december hónapokban – rendszeresen munkaerőfelesleg is van.

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma egyre kevesebb, de ezzel nem csökken a mezőgazdaság jelentősége. Sőt a mezőgazdaság fontosságát aláhúzza, hogy a mezőgazdasági népesség csökkenése mellett kell biztosítani – közvetlenül vagy közvetve – a lakosság egyre magasabb szintű ellátását. Ennek a feladatnak meggyenk mezőgazdasága a jövőben is meg kíván felelni, ezért növelni kell a termelést és a bővített újratermeléshez szükséges jövedelmet. A termelés és a jövedelem növelésének leginkább járható útja – jelenleg és a következő években is – a mezőgazdasági munka hatékonyságának és ezen belül a termelékenységeinek emelése. Ebben a vonatkozásban alapvető jelentősége van a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek, hiszen meggyenk mezőgazdasági népességének döntő részét itt foglalkoztatják.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek munkaerő-állományának volumene, összetétele és szakképzettsége

A szocializmus építése közben a népesség és a munkaerő népgazdasági ágak szerinti összetétele is gyökeresen átalakult. A szocialista iparosítás és a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a korszerű nagyüzemek kialakítása országosan jelentősen csökkentette a mezőgazdaságban dolgozó munkaerők számát. A mezőgazdasági népesség

viszonylagos és abszolút csökkenése megyénként egyenlőtlenül ment végbe. Így a kevésbé iparosodott Szolnok megyében még 1970-ben is az összes aktív keresőknek 35⁰/₀-a a mezőgazdaságban dolgozott, ugyanakkor ez az arány országosan már csak 26⁰/₀ volt. A mezőgazdasági népesség csökkenésével együtt változott a mezőgazdasági munkakerők összetétele is; ez elsősorban a termelészövetkezetek munkaerő-állományát érintette.

A mezőgazdasági termelészövetkezetek döntő többsége egy évtized alatt szervezetileg és gazdaságilag megerősödött, tevékenységük kiszélesedett. A munkaerő-állományuk évenként átlagosan mintegy 1200 fővel csökkent. A munkaerő-állomány 1961-ben volt a legmagasabb, azt követően 1964. év végéig csökkent, 1965-től pedig több tényező – nevezetesen a jövedelmezőbb gazdálkodás, a biztonságosabb, rendszeresebb és magasabb szintű jövedelem, a szociális ellátás javulása, stb. – együttes hatására közel azonos szinten stabilizálódott. 1969-től a létszám további mérséklődését az alkalmazottak és a családtagok fogyása okozta.

A munkaerő-állomány összetétele a foglalkoztatás minősége szerint a mezőgazdasági termelészövetkezetekben

(fő)

Év	A tagok	A családtagok	A szövetkezeti	Az alkalmazotti	Az összes
	száma		munkaerő		
1960	70 981	36 343	107 324	500	107 824
1961	72 300	37 313	109 613	1100	110 713
1962	72 620	36 156	108 776	1300	110 076
1963	71 679	35 596	107 275	1831	109 106
1964	69 779	30 956	100 735	3301	104 036
1965	68 248	30 642	98 890	4620	103 510
1966	67 530	29 244	96 774	7856	104 630
1967	67 398	29 697	97 095	7290	104 385
1968	68 456	30 356	98 812	6809	105 621
1969	68 612	24 971	93 583	3761	97 364
1970	69 104	23 675	92 779	2851	95 630

A termelészövetkezetek rendelkezésére álló munkaerő összetétele is fokozatosan módosult.

A mezőgazdasági termelészövetkezetek gazdálkodásának folytatásához rendelkezésre álló munkaerő fő forrását – 1970-ben 72⁰/₀-át – a termelészövetkezeti tagok alkotják. Számuk az utóbbi tíz évben 67 000 és 73 000 között ingadozott, ezen belül az 1963–1967. évben tapasztalható csökkenés után 1968-tól létszámuk ismét növekedett.

A mezőgazdasági termelészövetkezetek másik legnagyobb munkaerőforrását a családtagok adják. Számuk 1961-ben volt a legmagasabb, azóta fokozatosan csökkent. E munkaerő-forrás jelentőségét mutatja, hogy 1961-ig a munkaerő-állománynak több mint 1/3-át tették ki, és az ezt követő években tapasztalható csökkenés ellenére is arányuk (25⁰/₀) jelentős maradt. A családi munkaerő nagyságának ilyen változásához nagymértékben hozzájárult, hogy a mezőgazdasági főfoglalkozású segítő-családtagok egy része a mezőgazdaságon kívül vállalt munkát. Ezt jól érzékelteti a száz családra jutó, mezőgazdasági munka végzésére rendelkezésre álló családtagok számának változása, amely az 1960. évi 56-ról 1970-ben 38-ra esett vissza.

Az alkalmazotti munkaerő nagysága ingadozott az utóbbi tíz évben a legnagyobb mértékben, ugyanis míg az 1960-as évek elején nem érték el a 2000-es nagy-

ságrendet, 1966-ban közel 8000-en, 1970-ben 2900-an dolgoztak a termelészövetkezetekben. Ez a változás kezdetben természetes következménye volt a mezőgazdaságban alkalmazott magasabb technikának, a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági keresők díjazásában és szociális ellátásában lévő különbségeknek és nem utolsósorban annak, hogy több termelészövetkezet munkaerőhiánnyal küzdött. Lényeges változás csak 1968-ban következett be, amikor is az állandó jelleggel foglalkoztatott alkalmazotti munkaerők száma jelentős mértékben visszaesett. E változás egyik előidézője volt az MSZMP IX. Kongresszusán hozott határozat, amely a termelészövetkezeti tagság nyugdíjrendszerét és szociális ellátását közelebb hozta az alkalmazottakéhoz. További kedvező változást idézett elő az 1967. évi termelészövetkezeti törvény, amely általánosan biztosította, hogy a termelészövetkezetek a részesedésnek mintegy 80⁰/₀-át munkadíj alaként tervezzék, garantálják és rendszeresen kifizessék.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésekor megyénk mezőgazdasági termelészövetkezeteiben is kedvezőtlen korösszetételű munkaerő-állomány jött létre.

A munkaerőállomány alapvető részét képező tagok kedvezőtlen korösszetételét döntően az alakította ki, hogy a tömeges átszervezés idején beléptek a termelészövetkezetbe azok az idős és munkaképtelen emberek is, akik saját földdel rendelkeztek és az új nyugdíjtörvény számukra – viszonylag rövid idő alatt – nyugdíjat, illetve járadékot biztosított. Emellett földjáradékot, háztáji földet kaptak, valamint lehetőséget a háztáji állatállomány tartására és a közös gazdaság munkáiban való részvételre.

A termelészövetkezeti tagok kor szerinti összetétele a mezőgazdaság szocialista átszervezése után tovább romlott. Nagymértékben csökkent a munkaképes, illetve termelészövetkezeti nyugdíjkorhatárnál fiatalabb tagok száma és aránya. Megyénk mezőgazdasági termelészövetkezeti tagjainak 1961-ben 72⁰/₀-a volt termelészövetkezeti nyugdíjkorhatárnál fiatalabb, ez az arány 1970-ben már alig érte el a 65⁰/₀-ot, ugyanakkor országosan még 70⁰/₀ maradt.

Különösen kedvezőtlen volt a 20 éves és fiatalabb tagok számának és arányának jelentős csökkenése, számuk ugyanis 1960-tól 1965-ig több mint 58⁰/₀-kal lett kevesebb. Bár létszámuk ezután növekedett, még 1970-ben sem voltak annyian, mint 1960. évben. Ebben két körülmény játszott közre: az egyik az, hogy a termelészövetkezeti családokból úgyszólván alig volt ilyen korúak közül belépés, a másik, hogy ezek a fiatalok távoztak el legelőször a termelészövetkezetekből. Szerepük a munkaerő-gazdálkodásban rendkívül fontos, hiszen pótolhatják a kicső munkaerőt, megátolhatják hosszabb távon a tagság előregedését, ugyanakkor leggyorsabban képesek elsajátítani az új technikát, illetve technológiát.

A termelészövetkezeti munkaerőállomány kor szerinti összetételének kedvezőtlen alakulását jól érzékelteti az átlagos életkor változása is. A termelészövetkezeti tagok életkora 1970-ben megyénkben 52 év, ez valamivel kedvezőbb az országosnál (53 év), de két évvel több mint 1960-ban. A nő tagok átlagéletkora (56 év) viszont két évvel magasabb az országosnál.

A nők előregedése 10 év alatt nagyobb volt, mint a férfiaké, hiszen az előbbieknél átlagos életkora hat évvel, míg az utóbbiaké egy évvel magasabb, mint 1960-ban volt. Emellett figyelembe kell venni még azt is, hogy a nők öt évvel előbb érik el a szövetkezeti nyugdíjkorhatárt, így jóval nagyobb náluk a munkaképes koron túljáró aránya.

A munkaerő-állomány többi csoportjainak kor szerinti összetétele kedvezőbb, mint a tagoké. Az állandó alkalmazottak átlagos életkora alig haladja meg a 30 évet.

A munkaerő-állomány átlagos életkora és nemek szerinti megoszlása
a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, 1968. december 31-én

Munkaerő-forrás	A férfiak	A nők	A férfiak és nők együttes	A megfelelő munkaerő- kategóriába tartozó	
	átlagos életkora, év			férfiak	nők
				aránya, %	
Nem nyugdíjas és nem járadékos tagok	43	44	43	77	23
Nyudíjas és járadékos tagok	70	72	71	61	39
TAGOK ÖSSZESEN	52	57	53	71	29
Állandó alkalmazottak	34	30	33	86	14
Egyéb tartósan rendelkezésre álló munkaerő	27	32	30	32	68
ÖSSZES RENDELKEZÉSRE ÁLLÓ MUNKAERŐ	50	54	51	70	30

A termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok foglalkoztatottainak kor szerinti összetételében jelentős különbségek találhatók az állami gazdaságok javára. A legszembetűnőbb eltérés a 26 évesek és fiatalabbak, valamint a 40 évesek és annál idősebbek esetében mutatkozik. Az állami gazdaságokban a 26 éves és fiatalabb korcsoportba tartozók aránya közel kétszerese, ugyanakkor a 40 éves és idősebb korcsoporté pedig fele akkora, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Émítésre méltó még az is, hogy az állami gazdaságokban termelőszövetkezeti nyugdíjkorhatárnál idősebbeket csak jelentéktelen számban foglalkoztatnak. Megyénk termelőszövetkezetei is felismerték, hogy a munkaerőállomány elöregedése a termelési folyamatok tervszerű megszervezését akadályozza. Lépéseket tettek a fiatalabb korosztály felvétele érdekében. Az 1968–1970 években a tagként felvettek között a fiatalok aránya megnövekedett. Ezt mutatja, hogy a felvetteknek 1968-ban 42⁰/₀-a, 1969-ben 45⁰/₀-a, 1970-ben 48⁰/₀-a 26 éves és fiatalabb volt.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek munkaerő-helyzetének megítélésakor a már említettek kivül figyelemmel kell lenni arra is, hogy a munkaerőállomány viszonylag nagy hányadát nők alkotják. Amíg például az állami gazdaságokban a foglalkoztatottaknak 17⁰/₀-a nő, addig ez az arány a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben – az összes létszám alapján – 30⁰/₀. E tekintetben az egyes munkaerőkategóriák között is igen nagyok a különbségek.

A tagokat – mint a legjelentősebb munkaerő-forrást – vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a nők aránya magas (30⁰/₀), ez 1960 óta mintegy 5⁰/₀-kal növekedett. Ugyanakkor kedvezőtlenül változott kor szerinti összetételük. A termelőszövetkezeti nyugdíjkorhatárnál fiatalabb tagoknál ugyanis a nők aránya 1970. év végén csak 21⁰/₀, az ennél idősebbek esetében ez az arány meghaladja a 43⁰/₀-ot is.

Különösen magas (90⁰/₀) a más helyen munka, vagy tanuló viszonyban nem álló munkaképes családtagokon belül a nők aránya. E munkaerő-csoportba számszerint több nő tartozik, mint amennyi nő tag van. A munkaképességük is jobb a nő tagokénál, hiszen kor-összetételük jóval kedvezőbb, csak 12⁰/₀-uk idősebb 60 évesnél.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése előtt a mezőgazdaság szakemberrel való ellátottsága – különösen pedig a mezőgazdasági termelőszövetkezeteké – rendkívül alacsony volt. Ez több vonatkozásban is megmutatkozott, alacsony volt a felsőszintű vezetők között az egyetemet és főiskolát végzettek aránya; és minimális volt a termelésben közvetlenül résztvevők között a szak-, és betanított munkás. Jelenleg is nagy különbség van az egyes népgazdasági ágak szakember ellátottsága között, bár a mezőgazdaság elmaradása az eltelt tíz év alatt csökkent. A mezőgazdasági termelőszö-

vetkezetekben 1970. december 31-én már egy felsőfokú mezőgazdasági végzettségű szakemberre 140 munkaeő, 880 kat. hold termőterület, és 130 számosállat jutott. Hasonló a középfokú szakemberrel való ellátottság.

A termelést irányító munkaeő-állomány számában és szakképzettségében jelentős az eltérés a mezőgazdaság állami és szövetkezeti szektora között. A mezőgazdasági termelősövetkezetekben 1970. év végén közel háromszor több foglalkoztatott jutott egy egyetemi és főiskolai végzettségű szakemberre, mint az állami gazdaságokban. Az előbbinél valamivel rosszabb a helyzet a középfokú végzettségű szakemberrel való ellátottság esetében.

A mezőgazdasági termelősövetkezetekben vezető munkakörben foglalkoztatottak iskolai – egyben szakmai – végzettsége az utóbbi tíz év alatt, mind a felső, mind pedig a középszintű vezetőket tekintve növekedett. Nem mondható azonban jónak, mert még 1970. végén is a felső szintű vezetők közül az elnököknek, helyetteseiknek 74, a főmezőgazdászoknak, főállattenyésztőknek, illetve főkertészeknek 29⁰/₀-a nem rendelkezett egyetemi, főiskolai végzettséggel. A középszintű vezetők közül a függetlenített brigádvezetők 74⁰/₀-ának nem volt még középfokú végzettsége sem.

A megye termelősövetkezeiteinek szakember ellátottsága az országos helyzethez viszonyítva – fentiek ellenére – nem mondható rossznak. A főbb vezető és irányító munkakörben foglalkoztatottaknak megyénkben 26⁰/₀-a egyetemi és főiskolai, 55⁰/₀-a középfokú, 15⁰/₀-a alacsonyabb és négy százalékának nincs semmilyen képesítése. Országosan ezzel szinte teljesen azonos a vezetők iskolai végzettség szerinti megoszlása.

A vezetők iskolai végzettségét illetően is nagy a különbség szektoronként. A vezető beosztásban lévők közül például az egyetemet, főiskolát végzetek aránya az állami gazdaságokban csaknem kétszerese a termelősövetkezetekének.

A termelésben közvetlenül résztvevő munkaeő szakképzettségének növelése is igen fontos feladat, mert a gépesítés, a kemizálás és az új technika alkalmazása a dolgozók egyre magasabb szakmai hozzáértését követeli meg. Emellett a mindinkább előtérbe került kiegészítő tevékenység a nem mezőgazdasági szakmunkások számának emelését is igényli.

A mezőgazdasági termelősövetkezetekben 1970. év végén 3200 mezőgazdasági, 2300 ipari szakmunkást, 4700 traktorvezetőt foglalkoztattak.

A szakmunkások száma a mezőgazdasági termelősövetkezetekben – a növekedés ellenére – kevés és különösen a mezőgazdasági szakmunkások száma alacsony. 1970. év végén a rendelkezésre álló létszámnak csak mintegy három (országosan négy) százaléka mezőgazdasági szakmunkás és ez jóval alacsonyabb, mint az állami gazdaságokban (tizenkét százalékos). Kedvezőtlen a változás üteme is, ugyanis 1966. és 1970. között a mezőgazdasági szakmunkások száma 29⁰/₀-kal növekedett, az ipari szakmunkás-képesítéssel rendelkezőké pedig ennél jóval nagyobb mértékben, 133⁰/₀-kal.

A mezőgazdasági termelés szakmunkás-igényét mindenképpen biztosítani kell. Az elmúlt tíz esztendő tapasztalatai szerint az egyre korszerűsödő mezőgazdaság növekvő szakmunkás-igényét csak szakmunkástanuló-képzéssel kielégíteni nem lehet. Ezt jól mutatja, hogy az 1962/63-as oktatási évben kezdődő felnőtt szakmunkásképzés keretében 1969. végéig kb. négyszer annyian (6100 fő) szereztek szakmunkás képesítést, mint az 1960-ban induló szakmunkástanuló képzéssel.

A mezőgazdasági szakmunkás-állomány lassú gyarapodása több tényezővel magyarázható. Ezek közé tartozik, hogy nem biztosítanak mindenütt olyan munkakörülményeket, amelyek szükségessé (és eredményessé is) teszik a végzettek elméleti tudását. A szakmunkások anyagi megbecsülése sem mondható mindenütt jónak, ugyanis nem minden gazdaságban adnak a magasabb szakképzettségűeknek magasabb jövedelmet. A termelősövetkezetek egy része nem is tűzte ki célul a szakmunkások számának növelését, mert egyes munkafolyamatokat véleményük szerint betanított dol-

gozók is elvégezhetik. Emellett a mezőgazdasági szakmát szerzetteknek – reprezentatív felmérés alapján – mintegy 20⁰/₀-a az iskola elvégzése után közvetlenül, további 20⁰/₀-a egy-két év után más munkaterületet választ és így meg sem térülnek a kiképzés költségei.

A munkaerő-ellátottság és munkaerő-állomány foglalkoztatása a közös gazdaságokban

Az elmúlt tíz évben megyénk mezőgazdasági termelészövetkezeteiben a termelés növekedése a munkaerő-állomány csökkenése mellett ment végbe. Emiatt például 1970-ben 100 kat. hold termőterületre három fővel, 100 számosállatra pedig 67 fővel kevesebb munkaerő jutott, mint 1960-ban. Ugyanakkor a munkaerőállomány összetétele is megváltozott, emelkedett a nők és csökkent a munkaképeskorúak aránya. A mezőgazdasági termelés technikai – műszaki színvonala viszont ugyanebben az időszakban jelentősen előre haladt. Ezt jól szemlélteti, hogy 100 kat. hold termőterületre az 1961. évi 0,1 traktoregységgel és 177 ezer Ft állóeszköztérkékel szemben 1970-ben már 1,0 traktoregység és 726 ezer Ft állóeszköz jutott.

A műszaki színvonal emelkedésének, a gépesítésnek munkaerőt felszabadító hatása megyénk termelészövetkezeteiben is jelentkezett, amelyet a rendkívül szoros negatív irányú korrelációs együttható (-0,9179) is kifejez. A munkaerőszükséglet mérséklődése tehát nyilvánvaló. Ha azonban a munkaerőellátottságot közgazdasági adottságaik szerint részletezve gazdaságcsoportonként vizsgáljuk, már korántsem egységesek gazdaságaink, mert munkaerőfelesleggel, kellő munkaerővel rendelkező és munkaerő-gondokkal küzdő termelészövetkezettel is találkozunk.

A megyében a jobb földdel rendelkező mezőgazdasági termelészövetkezetek jobban ellátottak munkaerővel, mint a rosszabb földminőségű közös gazdaságok, ugyanez mondható el a szakemberellátottságról. Jellemző a munkaerőmozgás iránya is, hiszen a munkaerő a gazdaságilag erősebb termelészövetkezetekbe áramlik, ezekbe kéri felvételét.

Vizsgálataink szerint termelészövetkezeteinkben közel azonos színvonalú a gép-ellátottság és a foglalkoztatottak által ledolgozott munkaidő. Ez arra is utal, hogy az utóbbi években végbement szakosodási, specializálódási folyamat a gazdaságok nagy részében – más-más cél érdekében ugyan – hasonló nagyságú erőgépparkot és ledolgozott munkaidőt eredményezett. Gazdaságonként differenciált viszont az elért termelés, a nyereség, a foglalkoztatottak átlagkeresete.

A mezőgazdasági termelészövetkezetekben okszerűen foglalkoztatható munkaerő nagyságát két tényező alapvetően meghatározza, az egyik a termelés szerkezete, a másik pedig a termelés műszaki-technikai színvonala. Természetesen egyéb tényezők is hatással vannak a foglalkoztatható munkaerőállomány nagyságára, ezek között jelentősebbek a nem és a kor szerinti különbségek, és az eltérő szakképzettség.

A mezőgazdasági termelészövetkezetek sajátos munkaerő-ellátottságából következik, hogy általában nem – illetve nem elsősorban – a termelési folyamatok végrehajtásához szükséges munkaerő biztosítása a feladat. A cél a munkaerőállomány mind teljesebb bevonása a közös gazdaság munkáiba a termelés szükségleteinek megfelelően, illetve a munkát igénylők rendszeres foglalkoztatása.

A mezőgazdasági termelészövetkezetekben a munkaerőnek – bár a közös munkában résztvettek aránya az eltelt tíz év alatt növekedett – 1970-ben 63⁰/₀-át foglalkoztatták. Ennél természetesen sokkal kedvezőbb képet kapunk akkor, ha csak a munkaképes korú tagok részvételtét vizsgáljuk, mert foglalkoztatásuk az utóbbi években lényegében 100⁰/₀-os.

A létszám és a teljesített (ledolgozott) összes munkaidő alapján számított egy főre jutó munkaidő-teljesítés évenként 115 és 131 nap között ingadozott.

A mezőgazdasági munka jellegéből következik, hogy a termelés munkaerő-szükséglete az év egyes időszakában más és más. Így a foglalkoztatás is idényszerű. Számításaink szerint 1970-ben az összes és a tényleges foglalkoztatott munkaerő munkaidő-alapját a következők szerint használták fel:

A munkaidő kihasználása a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, 1970

Megnevezés		I.	II.	III.	IV.	Év összesen
		negyedév				
Az összes	munkaerő	38	54	63	66	55
A foglalkoztatott	munkaidő- alapjának kihasználása %	60	86	99	100	87

* A munkaidő-alapot a törvényes munkanapok és átlagos napi 8 óra munkaidő figyelembevételével számítottuk.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése után, elsősorban a nagyfokú gépesítés hatására a munkacsúcsok eltolódtak. Mégis változatlanul legalacsonyabb – 15–17% – az első negyedév munkaidő-szükséglete. Legnagyobb a munkaerő-igény viszont a harmadik negyedévben, amikor az éves munkaidő 30–35%-át dolgozzák le.

A foglalkoztatottsági szint kiterjesztése és a foglalkoztatottság rendszeresebbé tétele érdekében megyénk mezőgazdasági termelőszövetkezetei is fokozták kiegészítő tevékenységüket. Ezek a törekvések azonban a rendszeres foglalkoztatás szempontjából ezideig csak részeredményeket hoztak. Az újonnan létesített kiegészítő üzemi munkahelyek mintegy 50%-át ugyanis nem mezőgazdasági népgazdasági ágban foglalkoztatottakkal töltötték be – a szakképzett munkaerőigény, miatt. Emellett az új kiegészítő tevékenységben létrehozott munkahelyek legalább fele folyamatos termelést igényel, sőt a legjobban fejlődő építőipari tevékenység éppen akkor nem biztosít munkaalkalmat, amikor a mezőgazdasági termelés munkaerő-szükséglete is a legkisebb.

A kiegészítő tevékenységben ledolgozott munkaidő arányának változása a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben

Megnevezés	A kiegészítő tevékenységben ledolgozott munkaidő aránya, százalék				
	1966	1967	1968	1969	1970
Melléküzemi	1,2*	1,4*	1,3	1,5	1,5
Ipari	—	—	0,7	0,9	1,2
Építőipari	1,8	1,9	1,8	2,6	3,8
Közlekedési	—	—	1,2	0,6	0,9
Belkereskedelmi	—	—	0,5	0,7	0,8
EGYÜTT	3,0	3,3	5,5	6,3	8,2

* Ki nem emelt tevékenység együttesen

A kiegészítő tevékenység elsősorban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelmezőbb gazdálkodását, ezen keresztül a termelés bővítését és korszerűsítését segíti elő. Erre mutat az is, hogy pl. 1969-ben a főágazati eredménynek 17%-a, 1970-

ben az összes nyereségnek 50⁰/₀-a ezekből az ágazatokból származott. Hozzá kell ten-
nünk, hogy 1970-ben az alapágazatok a rossz időjárás miatt produkáltak kevés jöve-
delmet.

A kiegészítő tevékenység kiszélesítése növelte ugyan a mezőgazdasági termelő-
szövetkezetekben a rendelkezésre álló munkaerők foglalkoztatottsági szintjét, de nem
küszöbölte ki – csak mérsékelte – a mezőgazdasági munka jellegéből adódó munkaerő-
felhasználás idényszerű hullámzását.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben foglalkoztatott munkaerőállomány egyik
jellemző sajátossága az, hogy a különböző munkaerő kategóriák eltérő mértékben
vették és veszik ki részüket a közös gazdaság munkáiból.

A részvétel mértékét jellemezhetjük a közös munkában résztvettek arányával és
az egy főre jutó ledolgozott munkaidővel is. Mind a két esetben azt tapasztalhatjuk,
hogy jelentősek az eltérések az egyes munkaerő kategóriák között. A termelőszövet-
kezetekben foglalkoztatott munkaerőből átlagosan a nem nyugdíjas és nem járadékos
tagok dolgoztak a legtöbbet (1970-ben 236 munkanapot) a közös gazdaságban. A leg-
alacsonyabb foglalkoztatottsági szint a családtagoknál volt, ugyanis 1970-ben átlago-
san csak 59 munkanapot teljesítettek.

Természetesen jelentős eltérések mutatkoznak a közös gazdaság munkáiban való
részvétel tekintetében akkor is, ha azt a kor és a nem szerint vizsgáljuk. A közös
munkában való részvétel a 27 év és a termelőszövetkezetj nyugdíjkorhatár közötti
korcsoportnál a legmagasabb, az ennél idősebbek, illetve fiatalabbak részvétele kisebb.

A nők foglalkoztatási színvonala jóval alacsonyabb, mint a férfiaké. Ezt jól mu-
tatja a ténylegesen foglalkoztatott és az összes rendelkezésre álló létszámban képví-
selt arányuk közötti különbség. 1970-ben pl. a tagok 29⁰/₀-a nő volt, ugyanakkor a
foglalkoztatott tagokból csak 19⁰/₀-ot képviseltek. Emellett jóval kevesebb a munka-
nap teljesítésük is.

Az élőmunka termelékenységének alakulása

A munkatermelékenység a mezőgazdaságban is azt fejezi ki, hogy a termelőtevé-
kenységet folytató ember munkája mennyire hatékony.

A munkatermelékenység növekedéséről tehát akkor beszélhetünk, ha az élőmunka
csökkenő és a tárgyiasult munka növekvő aránya mellett csökken az egységnyi ter-
mék előállításához szükséges összes munkamennyiség. Az eleven és a holtmunka ter-
melékenységének együttes mérésétől a következőkben eltekintünk és csak az élőmunka-
termelékenységét mérjük.

Megyénk mezőgazdasági termelőszövetkezeteiben az élőmunka-termelékenység –
az országoshoz hasonlóan – a mezőgazdaság szocialista átszervezését megelőző évek-
ben stagnált; 1960-tól kezdve azonban már növekedett. A növekedés nem volt egyen-
letes, ugyanis a termelékenység évenként erősen hullámzott, elsősorban a kedvező,
vagy kedvezőtlen természeti tényezők hatására. A fejlődés évi átlagos üteme is ala-
csonyabb volt 1960–64 között, mint az azt követő öt évben. Ezt egyrészt az okozta,
hogy a szocialista átszervezés után még több évnek el kellett telnie ahhoz, hogy me-
gyénk termelőszövetkezeteiben kialakuljanak a nagyüzemi termelés üzemi és munka-
szervezeti keretei, másrészt a bővített újratermelést biztosító fajlagos holtmunka-
felhasználás is csak igen kismértékben emelkedett.

Az 1965–1970. közötti években is jelentős különbség volt az élőmunka-termelé-
kenységben. A legnagyobb élőmunkatermelékenység 1969-ben alakult ki, sorrendben
ezt 1966, 1967, 1968 és 1970 követte.

A termelési volumen, a munkaidő-felhasználás és az élőmunka-termelékenység alakulása a mezőgazdasági termelősövetkezetekben*

(százalék)

Megnevezés	1965	1966	1967	1968	1969	1970
A termelési volumen						
1965 = 100	100	129	114	105	133	104
Az előző év = 100	—	129	88	92	127	78
A munkaidő-felhasználás						
1965 = 100	100	101	102	94	97	95
Az előző év = 100	—	101	101	92	103	93
Az élőmunka-termelékenység						
Az élőmunka-termelékenység						
mutatója	53.7	66.3	60.1	59.7	73.7	59.1
1965 = 100	100	124	112	111	137	110
Az előző év = 100	—	124	90	99	123	80

* A növénytermelésben és az állattenyésztésben együttesen

Az élőmunkatermelékenységet az ún. munkaidő-összegmérési módszer felhasználásával vizsgáltuk. A főágazatok és a mezőgazdasági termelés élőmunkatermelékenységét a következőképpen számítottuk:

$$Mt = \frac{Q}{T} \cdot 100$$

Ahol: Mt = az élőmunka-termelékenység mutatója

Q = a termelés volumene munkaórában

T = a tényleges munkaráfordítás munkaórában

A termelési volument főágazatonként úgy számoltuk, hogy a természetes mértegegységben kifejezett ágazat termelését szoroztuk az ágazat munkaidő irányszámával.

A munkaidő irányszámokat az NDK-beli neetzowi intézet munkálta ki. E módszer előnye, hogy mentes az árak torzító hatásától. Hibája viszont, hogy döntően a Német Demokratikus Köztársaság jó üzemeinek ráfordítását tartalmazza, ami a két ország eltérő természeti – gazdasági viszonyai miatt olykor fenntartással fogadható el.

Az élőmunka-termelékenység alakulását eltérő mértékben befolyásolta a főágazatok – a növénytermelés és az állattenyésztés – termelékenysége.

Az elmúlt öt évben – bár a növénytermelés volumene valamivel nagyobb mértékben nőtt, mint az állattenyésztésé, – a munkaidő-felhasználás eltérő alakulása miatt az állattenyésztésben átlagosan nagyobb termelékenységnövekedést értek el, mint a növénytermelésben.

A természeti tényezőknek a két főágazatra gyakorolt eltérő hatását jól mutatja, hogy az 1965–1970. évek közül a növénytermelésben három évben, az állattenyésztésben pedig csak egy évben volt alacsonyabb az élőmunka-termelékenység mutatója, mint az előző évben.

Természetesen ez nem jelenti, hogy az élőmunka-termelékenység színvonala tekintetében nincs lényeges különbség a növénytermelés és az állattenyésztés között. Elsősorban a két főágazat eltérő gépesítettsége következtében a növénytermelésben a termelékenység mutatója az utóbbi öt év átlagában több mint kétszerese az állattenyésztésnek.

Jelentősek a különbségek az élőmunka-termelékenység színvonalában és annak változásában az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termelősövetkezetek között.

A termelési volumen, a munkaidő-felhasznátás és az élőmunka-termelékenység alakulása főágazonként a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben

(százalék)

Év	A termelés volumene	A munka- idő	Az élő- munka- termelé- kenység	1965 = 100		
				A termelés volumene	A munka- idő	Az élő- munka- termelé- kenység
a növénytermelésben				az állattenyésztésben		
1965 = 100						
1966	129	101	128	108	100	108
1967	114	104	110	115	99	116
1968	99	103	97	126	80	157
1969	132	107	123	136	80	170
1970	90	89	100	164	104	158
Az előző év = 100						
1966	129	101	128	108	100	108
1967	88	103	86	106	99	108
1968	87	99	88	110	81	134
1969	133	105	126	108	100	108
1970	68	83	81	121	130	93

Az állami gazdaságokban az élőmunka termelékenysége az 1960-as évek elején az azt megelőző időszakhoz viszonyítva növekedett ugyan, de a növekedés üteme lelassult. Ezzel szemben a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a termelékenység üteme az állami gazdaságokénál magasabb volt.

Az eltérő növekedési ütem következtében a két gazdaságtípus termelékenységi színvonala közötti különbség mérséklődött.

Az állami gazdaságok magasabb élőmunka-termelékenységi színvonalát mindenképp a termelés sokkal kedvezőbb anyagi-műszaki feltételei magyarázzák. Az állami gazdaságokban például 1970-ben egy területegységre kétszer annyi álló- és forgóeszköz jutott, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, különösen nagy különbség van a fajlagos állóeszköz-ellátottság tekintetében, ugyanis az egy kh termőterületre jutó állóeszköz-érték a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben csak 49⁰/₀-a az állami gazdaságokénak.

A megye mezőgazdasági termelőszövetkezeteiben összességében a munkaerőhelyzet stabil. A következő években az összes munkaerő további csökkenésével számolhatunk, mert a termelésből fokozatosan kieső idős nyugdíjas és járadékos tagokat az egyébként növekvő számban belépő fiatalabb korosztály csak részben ellensúlyozza. Emellett a családtagok száma is fokozatosan mérséklődik.

A modern módon – gépekkel, vegyszerekkel stb. – folytatott mezőgazdasági termelés a jövőben magas szakmai felkészültségű – a növénytermesztésben univerzális, az állattenyésztésben szakosított – munkaerőt követel. Az elmúlt években javult ugyan a szakember-ellátottság, de elsősorban a termelésben közvetlenül résztvevők szakmai felkészültsége nem elegendő. Csaknem valamennyi mezőgazdasági szakmában jelentős szakmunkás-hiány van. A szükséges szakismeretek hiánya viszont egyre inkább gátolja a technikai felszerelések alkalmazását és kihasználását. A következő években még nagyobb gondot kell fordítani a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a dolgozók szakképzettségének fokozására. Ezt sürgeti, hogy meggyénkben a Tisza II. vízlépcső

elkészülése után az öntözés és ennek kihatásaként az új agrotechnikai eljárások igen sok szakembert igényelnek. Tervek szerint a IV. ötéves tervidőszakban az öntözhető terület mintegy 40 000 kat. holddal növekszik a termelészövetkezetekben. Öt év alatt az összes szakmunkások száma másfélszeresére, ezen belül az öntöző szakmunkásoké kétszeresére nő.

Alapvető jelentősége van a műszakilag mindjobban felszerelt élőmunka termelékenységnek, amely a vizsgált időszakban a mezőgazdasági termelészövetkezetekben jelentős mértékben javult. Ugyanakkor indokolatlanul nagy különbség mutatkozik a növénytermesztésben és az állattenyésztésben felhasznált élőmunka termelékenység között, bár a következő években bizonyos közeledés várható a két főágazat termelékenységében.

A munkaerő-felhasználás hatékonysága egyértelműen meghatározza a termelés növekedésének mértékét. Nagy jelentőségű azért is, mert a népgazdaság növekvő szükségleteinek kielégítésén túlmenően a hatékonyabb élő- és tárgyasult munka felhasználása teszi lehetővé a termelésben résztvevők anyagi, szociális és kulturális helyzetének további javítását.

Fekete-Szabó Sándor

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI:

Fekete Vince közgazdász, az MTVB Pénzügyi Osztályának munkatársa, Szolnok; Fekete-Szabó Sándor agrármérnök, a KSH Szolnok megyei Igazgatóságának munkatársa, Szolnok; Dr. Lits Józsefné közgazdász, a KSH Szolnok megyei Igazgatóságának munkatársa, Szolnok; és Dr. Vaskó László egy. adjunktus, a Kossuth Lajos Tudományegyetem Pedagógiai Tanszékének munkatársa, Debrecen.

Adalékok a felszabadult Szolnok megye köznevelésügyének 1945 nyaráig terjedő történetéhez

A II. világháború előtt – néhány kivételtől eltekintve – rendkívül siralmas képet mutatott hazánk egész közoktatásügye, iskolakulturája. Egyes megyékben pedig kitérően elhanyagolt állapotokat tükrözött tárgyi, személyi feltételeiben és a tartalmi munkában egyaránt. Mit örökölt Szolnok megye e téren? Egy elmaradt iskolarendszert, korszerűtlen szervezeti keretekkel, amely tartalmában antidemokratikus, tárgyi feltételeiben pedig igen-igen szegényes volt. Tehát a felszabadulás első pillanatától a megye vezetőinek súlyos örökséggel kellett megküzdeniök. A nehézségeket növelte az is, hogy a II. világháború alatt Jász-Nagykun-Szolnok megye közoktatási intézményeinek egy részét a német katonaság hadi célokra foglalta le, s ezzel is tekintélyes kárt okozott a birtokba vett objektumokon, más részük viszont a bombázások és a felszabadító harcok következtében sérült meg, vagy pusztult el teljesen. Ezeknél az anyagi jellegű károknál jóval nagyobb, s szinte felmérhetetlen volt az a pusztítás, amit a faszizmus és nyilas szellem idézett elő az emberek fejében, lelkében. Az első pillanatban, amikor a szovjet hadsereg és a vele szövetséges román haderők az ország keleti, – délkeleti részeivel együtt a megye területét is felszabadították, a helyzet – az élet minden területén – nehéznek látszott, de nem kilátástalannak. A felszabadítók nyomán mindenhol megindult az élet, kezdetét vehette a régen óhajtott és várt demokratikus kibontakozás. E dolgozat keretében kísérletet teszünk arra, hogy a felszabadult megye köznevelésügyének újjászervezését, az oktatás megindulását, demokratikus kibontakozását – tehát az iskolázás első szabad tanévének történetét – felvázoljuk.

Szolnok megyében – a szomszédos Hajdú és Bihar megyékkel mintegy azonos időben – a felszabadító harcok után közvetlenül, még a hivatalos tanügyigazgatás kiépülése előtt 1944 november–december folyamán fontos előkészületi munkák történtek az iskolai élet újraindításáért. A társadalmi-népi szervek, nemzeti bizottságok sokrétű közigazgatási, gazdasági és politikai munkájuk mellett – a katonai szervekkel együttműködve – kezükbe veszik a közoktatás újjászervezésének ügyét is. A különböző iskolafenntartók e szervekkel együttműködve közösen keresik iskolájuk megnyitásának lehetőségeit. A hiányok számbavételén túl a különböző társadalmi rétegek összevonásával és mozgósításával hozzáálltak a romos iskolák helyreállításához, az oktatás megkezdésének előkészítéséhez s nem egy esetben jelentős társadalmi munkát is szerveztek. *Elsőként a jászberényi állami tanítóképző intézet nyitotta meg kapuit:* „az orosz hadsereg 1944. november 15-i bevonulása után 9 nappal, 1944. november 24-én valamennyi jászberényi iskola között elsőként újból megkezdte működését” – olvassuk az egykori forrásban.¹

Az Intézet igazgatója pedig az alábbiakról tájékoztat: „9 nappal a felszabadító csapatok bevonulása után néhány tanártársammal megkezdtük a tanítást. Erről azokban a napokban a moszkvai rádió magyar nyelvű híradása is megemlékezett. Nappal tanítottunk, éjjel váltakozó beosztással – diákok és tanárok – őrködtünk a Csekó – Kórhé-féle házban, a már korábban átszállított felszerelési tárgyak, szertári állomány felett.”²

A dokumentumokat lapozgatva nem egy esetben mi is tanúi lehetünk annak, hogy szülők és tanárok együttesen dolgoztak az iskoláért. Ugyancsak Jászberényben „Berzáczy László igazgató vezetésével megindult az újjáépítés lelkes munkája. Tanár és diák együtt dolgozott, újított, szépített. A légnomástól bezúzott ablaküvegek helyébe olajba mártott csomagolópapírokat ragasztottunk, asztalos, lakatos munkát végeztünk...”²

A jászberényi tanítóképző intézet megnyitásával szinte azonos időben kezdték meg a tanítást a *kisújszállási gimnáziumban* is. „November folyamán az orosz városparancsnokság előzékenysége lehetővé tette az internátus és gimnázium épületének katonaságtól való mentesítését, így gondolhattunk az iskolai munka megindítására” – olvashatjuk az iskolai évkönyvben.³ Az iskola rendbetételéhez természetesen pénz, anyag és munkaerő kellett, amelynek nagy hiányában volt a város is. Már-már kétséggesnek látszott a gimnázium épületének rendbehozása „amikor a Magyar Kommunista Párt helyi szervezete és Építő Iparosok Szövetkezete tudomást szerezve az iskola nehéz helyzetéről, az igazgatóság segítségére sietett. A munkások lelkes serege négy nap alatt végezte el ezt a munkát.”⁴ Csak ezt követően lehetett a tanítást megkezdeni, s az igazgató szavaival élve: „november 23-án fogtunk a munkához.”⁵ A *karcagi gimnázium* el nem menekült tanárai is nagy erőfeszítéssel kezdtek munkához. Itt is jelentős volt mind a szülők, mind a társadalmi szervek és a hatóság támogatása a gimnázium megnyitásánál.⁶

Amint látjuk, a *felszabadulás utáni kibontakozás időszakát az iskolaiügy terén is a bátor kezdeményezés jellemezte*. Erre buzdított és ösztönzött a debreceni Tankerületi Főigazgatóság is, amikor felhívta a tanfelügyelőségek és iskolák igazgatóinak figyelmét, hogy az egy városban lévő azonos típusú iskolák „... tekintet nélkül eddigi jellegükre, közösen működjenek. Az iskolafenntartók, valamint a tanári illetve tanítói karok, felekezeti különbség nélkül, a lehető legteljesebben együtt dolgozzanak, az iskolákban a gyerekek felekezeti különbség nélkül járjanak.”⁷ A Főigazgatóság felhívása egyben azt is jelentette, hogy bizonyos helyi sajátosságok alakulhattak ki és alakultak is ki, a kibontakozó új iskolapolitikában: iskola összevonások, a tanulók különböző felekezetiiségétől való eltekintés, koedukációs osztályok, iskolák szervezése stb.

A megye központjában *Szolnokon* valamivel később kezdődött a szervező munka. Itt természetesen objektív okok is közrejátszódtak. Az egykori dokumentum szerint – „november 4-én az orosz hadsereg bevonulásakor a 45 ezer lakosú városban mindössze 5-6 ezer ember tartózkodott... a hadsereg felvonulási útjából el kellett takarítani a romokat, s használhatóvá kellett tenni az utakat. Ez a mérhetetlen munkateher az itt maradt lakosságra nehezedett egy hónapon át...”⁸ Csak ezek után kerülhetett napirendre a köznevelésügy újjáalakításának kérdése. Kiss Gábor egykori polgármester Vidor Győző tanárral történt megbeszélés alapján *december 4-re hívta össze a városban maradt nevelőket*. Ezen a megbeszélésen 25 tanár és tanító jelent meg,⁹ s egyben az is kitűnt, hogy a helybeli nép-, közép- és középfokú iskolák igazgatói közül csak a fémipari szakiskola igazgatója maradt Szolnokon. A leánygimnázium és a polgári fiúiskola tanárai valamennyien elhagyták városukat, i kolájukat. *A megbeszélés központi kérdése volt a tanfelügyelőség újjászervezése* vagy legalább is tanfelügyelő megbízása és a tanítás megkezdése. Ami az első kérdést illeti; a volt tanfelügyelőt „dr. Jakab Lászlót közismert fasista és népellenes magatartása miatt

s azért is, mert a tanítósággal szemben a múltban tanúsított modora és egész emberi egyénisége e rendkívüli viszonyok között a harmónikus munkának csak akadálya lehetett, a vármegye főispánja kezdetől fogva félreállította az ügyek intézésétől s a vármegye tanügyeinek vezetésével 246/1944-45. számú rendeletével Vidor Győző kereskedelmi középiskolai tanárt bízta meg.⁷⁸

A debreceni Tankerületi Főigazgató a VKM-nek küldött március 12-én kelt jelentésében is arról számolt be, hogy „Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében ezidőszentén – nem kinevezett, – csak helyi tanfelügyelői hivatalvezető működik.”⁷⁶ Tehát az első kérdés megoldást nyert.

Ami a tanítás megkezdését illette, egyetlen iskolaépület sem volt használható állapotban, mert részben a légítámadás és harcok következtében megsérültek, részben pedig a Vöröshadsereg foglalta el egységei számára, főleg hadikórház céljára. Az illetékesek ennek ellenére úgy határozták, hogy – mivel a közbiztonság is helyreállt – mindenképpen meg kell kezdeni a közép- és középfokú iskolákban a tanítást.

Tehát helyiséget kellett keresni. A megbízott tanfelügyelő felügyeleti szervének küldött jelentésében ezzel kapcsolatban a következőket írta: „Figyeltük azt, hogy melyik nagyobb épületet őríti ki a katonaság, s a következő órában már lefoglaltuk, felírtuk az ajtóra; ISKOLA, s a diákokkal együtt az utcákról, az udvarokról összeszedtük a padokat és bebútoroztuk. Az első három napon az összes közép- középfokú iskolák tanulói az Apponyi utca 6. sz. alatt lévő házban (a Gazdák Biztosító Intézete Székházában) tanultak, majd a polgári és a tanonciskola részére lefoglaltuk a Petőfi u. 5. sz. alatti házat (az Iparostanonc iskola helyiségét) később a kereskedelmi iskola és a gimnázium is különvált, az előbbi az Apponyi u. 4. sz. alatti házba költözött, A fémipari szakiskola a Jókai u. 1. sz. alá.”⁷⁸

A Verseghy Gimnázium igazgatója is azt jelentette felügyeleti hatóságának, hogy a Bánffy Katalin Gimnázium növendékeivel együtt *december 6-án indult meg a tanítás.*¹⁰ Ezt követően vette át az ideiglenes megbízott Vidor Győző a tanfelügyelőség vezetését. A kereskedelmi iskola igazgatását mint az iskola tanára magára vállalta; a Verseghy és a Bánffy gimnázium vezetésére Valent István tanár, a polgári iskolák és a tanonciskola igazgatására pedig Kóbor Antal tanonciskolai tanító kapott ideiglenesen megbízást.⁸

A népiskolai oktatást valamivel könnyebben oldották meg: tíz, a tanítók otthonaiban egy-egy szobát vagy helyiséget kiürítettek, s a nagyobb diákok segítségével bebútorozták. Így kezdődött meg az *alsófokú tanítás szintén december 6-án magánlakásokban* a város különböző pontjain (Jókai u. 19., Calvin u. 8., Remete u. 6., Kreutzer u. 7., Horthy M. u. 110.). A később visszaérkezett tanítók is hasonlóképpen kezdték meg munkájukat, s így nyíltak meg az újabb népiskolák a Madách u. 15., Vörösmarty u. 10., Bercsényi u. 33., Thököly u. 26., Szegfű u. 6. sz. alatt lévő házakban.⁸

A megye más városaiban és községeiben is sorra megnyíltak mind az elemi, mind a közép- középfokú és szakiskolák: december 15-én a jászárokszállási róm. kat. polg. leányiskola,¹¹ és az áll. polgári fiúiskola,¹² december 16-án a jászberényi iparos tanonciskola.¹³ Január 2-án a jászberényi róm. kat.¹⁴ és a törökszentmiklósi állami polgári leányiskola,¹⁵ január 4-én a karcagi ref. gimnázium.¹⁶ Január 16-án a jászapáti községi polg. leányiskolában,¹⁶ február 1-én a jászapáti Széchényi Gimnáziumban,¹⁷ február 12-én a karcagi iparos tanonciskolában,¹⁸ márciusban a kisújszállási községi polgári iskolában,¹⁹ április 7-én a jászladányi polgári iskolában²⁰ kezdődött meg a tanítás.

A debreceni Tankerületi Főigazgatóság 1945. március 12-én kelt összefoglaló jelentésében arról tájékoztatta felügyeleti szervét, hogy Jász-Nagykun-Szolnok vm-ben ”... 39 községben folyik a tanítás.”⁷⁶

Közben a *tanulói létszám fokozatosan növekedett*. Ugyanis egyre nagyobb területek szabadultak fel, s ahogy megindult az élet, a növendékek úgy tértek vissza iskoláikba, tanulmányaik folytatására. A szolnoki Versegly gimnázium növendékei közül december elején még csak 60 tanuló jelentkezett, március 12-én már 133 főre növekedett ez a szám, a karcagi ref. gimnáziumban a megnyitás időpontjában a növendékek száma a korábbiakhoz képest felére esett,⁶ február 22-én pedig már 270 főre gyarapodott,¹⁶ a jászberényi állami tanítóképző intézet létszáma 1945. január 19-én 95 főre,¹ a törökszentmiklósi állami polgári leányiskola növendékeinek száma február 22-én 156 főre emelkedett.¹⁵ *Az iskolák nagy része – az ismert okok miatt – nevelők nélkül maradt*. Joggal állapította meg a kultuszminisztériumba küldött március 12-én kelt főigazgatói jelentés is, hogy „a legtöbb intézetnél tanárihiány van és a működő tanárok legnagyobb része óraadó tanár”.⁶ Tehát megindult a tanárok toborzása. Míg a Horthy-korszakban protekcióval is alig lehetett elhelyezkedni, most hiány mutatkozott valamennyi iskolatípusban. A megbízott tanfelügyelő 1945 március 1-ig Szolnokon ideiglenesen alkalmazott a gimnáziumban kettő, a kereskedelmi iskolában egy, a polgári iskolában három nevelőt, valamint egy tanítónőt. Ezek valamennyien megszállt területekről menekültek s visszatérésükre nem volt lehetőség.⁸ A kisújszállási református gimnáziumban a korábbi 13 tanár helyett csak 5 kezdte meg a munkát,⁵ Karcagon 12 tanár és 6 óraadó helyett csak 6-an álltak munkába,¹⁶ a szolnoki Versegly gimnáziumnak mindössze 3 tanára állt rendelkezésre az iskola megnyitása időszakában.⁶ Egyébként Szolnokon alig sikerült 25 nevelőt összehívni az első értekezletre.⁸

A kényszerítő körülmények folytán *kezdetben a középiskolai tanítás is osztályon osztályokban folyt*. Nemcsak az osztályok összevonását, hanem a koedukációt is be kellett vezetni. Ezt bizonyítja, hogy a jászberényi tanítóképző intézet is – amely köztudottan fiú intézet volt – megnyitotta kapuit a lányok előtt.²

Az egykori dokumentum szerint is „a tanítás hősi korszaka volt ez, sokszor kétféle osztályt összevonva folyt a tanítás. Az első hetekben nem lehetett szó a tanterv szerint való tanításról, naponként újabb és újabb növendékek érkeztek, a zsúfolásig megtelt terembe a tanár alig tudott bejutni”.⁸

Korántsem akarjuk ezeket az iskolakezdeéseket úgy feltüntetni, hogy ezekben már egyértelműen demokratikus nevelés folyt, hisz ez ahistorikus szemlélethez vezetne. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a fegyveres harcok elcsendesedésével, a közállapotok fokozatos helyreállításával együtt járt az iskolai munka újraindulása is. Az viszont nagyon lényeges volt – s ki is kell emelni – hogy nem ott folytatták, ahol abba maradt, nem az ellenforradalmi korszak szélsőségeitől telítet reakciós neveléspolitikai megvalósításáért fáradoztak. Az iskolafenntartói státuszok ugyan ekkor még a régiéek voltak, jogi helyzetük változatlan maradt, de valamennyien keresték az iskolázás új, demokratikus útjait, mint ahogy azt az előbbieken már láttuk is.

A debreceni Tankerületi Főigazgatóság összesítése alapján 1945. augusztus 23-án Jász–Nagykun–Szolnok megyében az alábbiak szerint alakult a közép- középfokú iskolák száma, valamint tanári és tanulói létszámuk:

1. állami fiúgimn., királyi katolikus gimn., református gimn. és állami leánygimn. összesen:	7	113 tanárral	1991 tanulóval
2. kereskedelmi középiskola, leányközépiskola, női ker. szaktanf., fa- és fémipari szakiskola, áll. mezőgazd. leányközépisik. összesen:	6	42 tanárral	687 tanulóval
3. tanítóképző intézet összesen:	1	15 tanárral	169 tanulóval

4. állami, községi, magánpolgári fiú- és leányisk.-k., rk. pogári leányisk., ill. szakirányú iparostanonciskolák

összesen:

23

151 tanárral

4166 tanulóval

ÖSSZESEN:

37 int. 321 tanárral

7013 tanulóval

Tehát a közép- középfokú és szakiskolák száma összesen 37 volt, 321 tanárral és 7013 tanulóval. A korábbiakhoz képest új intézménnyel is gazdagodott a megye, mint pl. a szolnoki kereskedelmi leányközépfiskola, amelynek első osztályát ebben a tanévben nyitották meg.²¹

Mi jellemezte a diák-iffjúságot? A tanfelügyelő véleménye szerint „feltűnő volt a közép-, középfokú iskolába járó tanulók viszonylag pontos iskolalátogatása, önkéntes fegyelemmel végzett iskolán kívüli munkája, s derekas munkakészsége.”

Ismeretes, hogy a szolnoki iskolák nagy részét a helyi tanulóiffjúság hozta rendbe, „Ő mentette meg a feldúlt iskolák megmaradt értékeit”, vagy pl. „a feltört és kifosztott gyógyszerárakat a kereskedelmisták segítségével hozták rendbe”, – jelentette a tanfelügyelő.⁸ Egyes intézmények növendékei ekkor már a demokratikus iffjúsági szervezet helyi szerveinek munkájába is bekapcsolódtak. A Hajdú megyei Néplap 1945. március 6-i száma arról tájékoztat, hogy a MADISZ karcagi szervezete mintegy 1000 főnyi munkás, paraszt és diákfiatal részvételével tartotta meg alakuló gyűlését. A MADISZ szolnoki szervezete 1945. március 30-án kelt, a tanfelügyelőnek címzett átiratában tiltakozott a régi iskolai rendtartás alkalmazása ellen, különösen azt a részt sérelmezve és kifogásolva, hogy „a tanulókat megkülönböztetik és elzárják az iffjúság többi rétegétől.”²² A jászberényi tanítóképző intézet iffjúsága „az intézet tanári testületének teljes támogatásával bekapcsolódott a Demokratikus Ifjúsági Szövetség munkájába” – jelentette április 11-én felügyeleti szervének az intézet igazgatója.²³

E pozitívumok mellett tapasztalni lehetett a fegyelem bizonyos mérvű meglazulását. A tanfelügyelői jelentés szerint is „az utcán sűrűn lehet látni cigarettázó nagyobb diákokat.” Az ellenforradalmi rendszer és a fasiszta demagógia közismerten a tanulóiffjúságot is alaposan megfertőzte. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a kisújszállási ref. gimnázium négy tanulója ellen fegyelmi eljárást kellett lefolytatni, akik „az elmúlt év nyarán antibolsevista mozgalomban vettek részt.” A tanári testület mind a négy növendéket a legsúlyosabb fegyelmi büntetésre ítélte – kizárás az ország összes középiskolájából – amit jóváhagyás végett egyházi felügyeleti szervén keresztül a kultuszminiszterhez terjesztettek fel.²⁴

Az egyes intézményekbe beírt *vidéki tanulók* a helybelieknél *nehezebb helyzetbe kerültek*, mert ekkor még a konviktusok, tanulóotthonok megnyitásáról nem lehetett szó. A kisújszállási ref. gimnázium diákothona 1945. márciusában kezdett benépesedni 8 év végére is csak 67-re emelkedett a bentlakó növendékek száma.²⁵

A megyében lévő diákothonokat részben a sérülés, más célra történő lefoglalás másrészt az iskolafenntartók anyagi, élelmezési nehézségei miatt nem tudták az iffjúság előtt megnyitni. Ekkor még a vasúti közlekedés is rendszertelen volt s így a vidékiek az iskola székhelyét nem tudták megközelíteni. Pedig a szolnoki polgári és a kereskedelmi iskola tanulóinak mintegy 30–40^{0/0}-a a szomszédos községekből iratkozott be. Ennek következtében nem maradt más megoldás, mint a *magánoktatás*

A szerző által közölt adat alátámasztására és kiegészítésére közlöm a következőket.

1947. decembere és 1945. júliusa között Besenyszögön is működött hasonló, csoportos magánoktatás. A cikkben többször is említett Vidor Győző tudomásával és beleegyezésével e sorok írója szervezte meg 1944. végén elő-

ször azon gyermekek számára, akik már valamelyik középiskola tanulói voltak, de a közlekedés nehézségei miatt iskolájukat nem látogatták. 1945. januárjától számos, addig középiskolába nem járt fiatal is bekapcsolódott a tanulásba. A tanítás az óvoda épületében

megszervezése, amit nyugodtan nevezhetünk megyei sajátosságnak is,* mert kevés helyen valósították meg olyan formában, mint Szolnokban. Az iskolák vezetői felvették a kapcsolatot a környékbeli városokkal, községekkel, és tanácsot adtak a magánoktatás megszervezésére. Erre a kultuskormányzat egyik rendelete is lehetőséget biztosított. Egyik forrásunk szerint „egyes helyeken valóságos magániskolák keletkeztek... Törökszentmiklóson pl. egy tanárjelölt, s két közgazdaságtudományi egyetemi hallgató vezetésével egy kereskedelmi magániskola működött, szabályszerű órarenddel. A vezetők valamelyike kéthetenként Szolnokra jön, s fenntartja a kapcsolatot az iskola igazgatóságával.”²⁵

Mi jellemezte az iskolák tartalmi munkáját? A Debreceni Tankerületi Főigazgatóság intézkedése megelőzte a kultuskormányzatot: 1944. december 1-én jelent meg Révész Imre tanker. főig. „Bizalmas Utasítás”-a a tanszemélyzet számára, amelyben változta a társadalmi, politikai életben bekövetkezett változásokat, a nevelők felelősségteljes feladatait, majd az iskolai munka megújításának feltételeit taglalta. Utalt az egyes tantárgyak tartalmának és szellemének megváltoztatására, a haladó hagyományok megbecsülésére, felhívta a figyelmet a fasiszta, irredenta, fajgyűlölő szellemű neveléssel való szakításra s nem utolsó sorban megállapította, hogy „a mi kötelességünk, hogy kemény önevelés árán, egymást buzdón és önzetlenül támogatva, úttörői legyünk egy jobb és valóban szabad Magyarországnak.”²⁶ Január 23-án adta ki a főigazgató „A tankerület összes állami tanító- és tanítóképző intézetének számára a tanítás megindításához” c. utasítását, amely az azonos típusú iskolák és tanártestületek összevonásáról, a tankönyvek átvizsgálásáról, egyes tárgyak tanítási tilalmáról, az orosz nyelv bevezetéséről és a tanulmányi versenyek egyéb iskolai szervezeteiről (önképzőkör, énekkar, sportkör stb.) nyújtott tájékoztatást.²⁷

1944. december 21-én – amikor hazánk nagyobbik felében még folyt a küzdelem a német megszállókkal – ült össze Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlés, hogy Ideiglenes Nemzeti Kormányt válasszon, amely kezébe veszi hazánk sorsának irányítását. A kormány kultuszminiszterévé gr. Teleki Gézárt választották, aki a debreceni működése idején említésre méltó rendeleteket, utasításokat adott ki a tanügyigazgatás, az oktatás és nevelés érdekében. Legyen szabad utalnunk az 1945. február 26-án kiadott 56.001/1945. VKM. sz. rendeletére, amelyben az 1944/45. iskolai évet szabályozta. Az 1. §-ban az iskolák működésének azonnali megkezdését szorgalmazta, a 2-ban a tanév beosztásáról, a szünetek idejéről, a vizsgákról; a 3. §. a tananyag összevonásáról, a 4. §. az orosz nyelvnek rendkívüli tárgyként való tanításáról intézkedik, míg az 5. §. a tanév nevelési feladataira, a világnézeti áthangolás demokratikus szellemére utal.

Az 1945. március 1-én megjelent *Általános Utasítás* viszont az 1944–45-ös tanév nevelő-oktató munkájának *legalapvetőbb tartalmi kérdéseiben foglalt állást*. Az iskolák igazgatóit öntevékenységre ösztönzi, hogy „ne várják mindig felettes hatóságok... intézkedéseit, hanem igyekezzenek önállóan... a legcélszerűbbnek látszó megoldásokat megtalálni.” A testületek figyelmét felhívja s a „nemzeti érdek”-re hivatkozással kéri, hogy a „falusi tehetségmentő mozgalom segítségével” iskolába juttott ifjak tanulása „zökkenőmentes legyen.” A demokratikus kibontakozással függ össze az utasításnak az a pontja, amely a „csonka tanév elengedhetlen nevelési feladata”-vá teszi a „világnézeti áthangolást”-t. „Le kell küzdeni a kaszt szellem, a

tanmenet és tanrendszerűen, iskolatípusonként és osztálykeretben folyt reggeltől estig 5-ször 40-es órákkal.

A tanítást 1945. február közepéig Juhos Lenke óvónő és Jómagam (akkor negyedéves tanárjelölt) láttuk el. Buda felszabadulása után tért haza és kapcsolódott be a munkába

Holub Emma matematika–fizika szakos tanárjelölt.

1945. június 30-án tettek eredményes magánvizsgát Szolnok, Jászapáti, Törökszentmiklós gimnáziumaiban ill. polgári iskoláiban.

Szurmay Ernő

faji és felekezeti gyűlölet, a vak tekintélyimádat minden formáját. Az ifjúságot élő közösségé kell szervezni.” Az utasítás részletesen foglalkozik az ifjúság munkára nevelésének kérdésével, a tanár és a diák új viszonyával, a nevelésnek az új társadalmi és politikai rendhez való igazodásával. Lehetőséget ad a diákságnak, hogy a kibontakozó demokratikus ifjúsági mozgalomba bekapcsolódhasson, az „egyöntetű nevelői eljárás biztosítása” érdekében a problémák közös megbeszélését, a pedagógusok átképzését, átképző tanfolyamok szervezését írja elő a tanügy dolgozói és a pedagógusok számára. A honvédelmi ismereteket kiiktatja a tárgyak közül s ugyanakkor kiánatosnak tartja az orosz nyelv tanításának megkezdését a középiskolákban.

Nagyrészt ez az Utasítás határozta meg az 1944/45. tanév tartalmi munkáját Jász-Nagykun-Szolnok megyében is. Amint láttuk, valamennyi dokumentumba utalás történik az orosz nyelvnek rendkívüli tárgyként való bevezetésére. Így a megye mb. tanfelügyelőjének a Főigazgatóságra küldött jelentésében is olvashatjuk, hogy „minden iskolában csökkenteni kellett a német nyelv heti óraszámát, viszont minden iskolában bevezettük heti egy órában az orosz nyelv tanítását.”⁸ Részben ezekre való tekintettel, részben a sajátos helyzet adta lehetőségek figyelembevételével az egykori forrásokban erre vonatkozó utasításokat is találunk. A kisújszállási községi polg. leányiskola igazgatója április 25-én jelenti, hogy „az orosz nyelv tanítását bevezettem,”²³ a karcagi községi polg. fiúiskola igazgatója hasonlóképpen arról írt, hogy az „orosz nyelv rendkívüli tárgyként való tanítását... május 3-án osztályonként heti egy-egy órában megkezdtük.”²⁹

- *Más tárgyakkal kapcsolatosan* is intézkedett a tanfelügyelő: „a jan. elején kiadott körrendeletben – de szóbeli utasításomra már a tanítás megindulásakor – a Honvédelmi ismeretek tanítását eltiltottam, a tankönyv és a tananyag szellemiségének fasiszta jellege miatt.”⁸ Mind körleveleiben, mind összejövetelek, értekezletek alkalmával nyomatékosan felhívta a tanárok és tanítók figyelmét, hogy „első feladatuk legyen pontos megállapítása annak, hogyan végezték el a tanulók az elmúlt iskolai év anyagát, s a tanítás a hiányok pótlásával kezdődött. Az idei tanítási anyagot a lényeges részek kiemelésével, a lényegtelen elhagyásával végezzük el”, szögezte le a tanügyi vezető. A tanítást nehezítette, hogy a szükséges szemléltető és kísérleti eszközök, térképek elpusztultak. A szolnoki fa- és fémipari szakközépiskolában bizonyos taneszközök és tanítási eszközök pótlására előállítására előkészületeket is tettek,⁸ de a tanulói öntevékenységről sem mondtak le. Utalás történt az ifjúság nevelésére is. Különös gondot fordítottak arra, hogy „az ifjúság lelkéből eltávolítsuk a mételet, a faji és felekezeti gyűlölködést, s ahol csak alkalom adódik, rámutassunk az elmúlt évek hazugságaira, hibáira, bűneire, amelynek törvénytöréssel következéssel vitték házákat a katasztrófába.”

Iskolaszervezeti kérdésekben is intézkedett a tanügyi vezető. Az első napokban a tanítást reggel 9-kor kezdték, s déli egy óráig tartott, hogy a szülők „gyermeküket otthoni munkánál, beszerzésnél felhasználhassák; karácsonyi szünetet nem adtunk, csupán a piros betűs ünnepeken szünetelt a tanítás...”⁸

Nem kis gondot okozott a beiskolázás kérdése sem. A szülők otthon tartották gyermeküket, mert nem volt ruhájuk, cipőjük, vagy éppen féltették az itt-ott feltűnő garázda elemektől.

Azoknak a középiskolai tanulóknak, akik valamilyen oknál fogva nem tudtak résztvenni az 1944/45-ös tanév munkájában, és az elveszett évet magánúton óhajtották pótolni – a tankerületi főigazgatóság erre lehetőséget biztosított. Az érdekelt intézmények kellő jelentkezés esetén *előkészítő tanfolyamot szervezettek*. A szolnoki áll. fa- és fémipari szakiskola igazgatója 1945 május első napjaiban a későn jelentkezett tanulók részére engedélyt kért nyári tanfolyam tartására: „Ezzel főleg a tanulók szülein volna célokom segíteni, mert fiaik, kik nyilván önhibájukon kívül maradtak távol

az iskola székhelyétől, nem veszténe el egy teljes tanévet, ami a mai súlyos időkben nagy anyagi megterhelést jelent a szülőkre. Fontos azon követelmény is, hogy a szakiskolát végzett tanulók tömegét már várja az élet, az újjáépítés nagy munkája.”²⁹ Hasonló előkészítő tanfolyamot szervezett a kisújszállási református gimnázium, ahol 105 tanulóval május 2-án kezdődött a munka.²⁵ Az szinte természetes volt, hogy az engedélyt valamennyi iskolának megadta a főigazgató. Tehát részben az említett utasítások, részben a tanügyi vezető és az iskolák igazgatóinak öntevékenysége határozta meg az 1944/45-ös tanév tartalmi munkáját Jász–Nagykun–Szolnok megyében is.

Nem hallgathatjuk el a debreceni Tankerületi Főigazgatóság egykori vezetőjének, dr. Juhász Gézának 1945. február 12-én a „*Tanítói tanfolyamok rendezése*” tárgyában kiadott és a tanfelügyelőknek küldött körlevelét sem, amely a VKM intézkedését, illetve utasítását jóval megelőzte. A rendelkezés nemcsak utasított, hanem egyértelmű progresszív állásfoglalásával ösztönzött, mozgósított. „A régi rendszer helyébe egy új világlrend lépett – olvassuk a dokumentumban. – Az elnyomott népi erők felszabadultak. Demokratikus fejlődés lehetőségei nyíltak meg. Ez új demokratikus világ kialakulásában a népiskolákra és annak tanerőire igen fontos szerep vár. Hogy a nevelők minden rétege megismerhesse a demokrácia elveit, kívánatosnak tartom, hogy a tanerők átképző tanfolyamon vegyenek részt. A tanfolyam világítsa meg az egyes tantárgyak kebelében azokat a főbb elveket, amelyeket a mai idők megkövetelnek s amelyekre a demokratikus életünknek épülnie kell”. Majd ismételten felhívja a tanfelügyelők figyelmét, hogy a „tanítóság átképzésére a tanfolyamot a legrövidebb idő alatt szervezze meg és gondoskodjék róla, hogy azon minden tanerő részt vegyen”.³⁰ A tanfolyamok tematikájaként azt javasolta a főigazgató, hogy a különböző tárgyak relációjában a legproblematikusabb kérdéseket vitassák meg, így a „... földrajz, történelem, polgári jogok és kötelességek, természeti, gazdasági és egészségügyi ismeretek...” stb. mellett „még a tanfelügyelő úr által szükségesnek tartott tárgyak” is szerepelhetnek a helyi sajátosságok és helyi jelleg alapján.³⁰ Debrecenben pl. 1945 febr. 22–24. között került sor a tanfolyam megszervezésére. Jász–Nagykun–Szolnok megyében viszont a postai forgalom lassúsága, akadozása, illetve az időközben megjelent miniszteri utasítás következtében a tanítói tanfolyamok megrendezése elhúzódott. A pedagógusok szemléletét, nem éppen korszerű világnézetét az új nevelés szelleme érdekében formálni kellett. A VKM utasítás is részletesen foglalkozott ezzel a kérdéssel. A kultuskormányzat utasításában említett átképző tanfolyamokat a tanfelügyelőség a pedagógus szakszervezettel és a nemzeti bizottsággal közösen szervezte. A Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének *Jászberényi Csoportja 1945. június 11–25. között rendezte meg az „összes helyi és a jársági felsőjárású pedagógusok számára az átképző tanfolyamot.”* A tanfolyamról felvett jegyzőkönyv tanulsága szerint az alábbi témák előadása illetve megvitatása került sorra:

1945. június 11.

1. Farkas János az SZDP programját ismertette.
2. Bognár Gyula tanítóképző intézeti tanár: Tájékoztató a MADISZ munkájáról.
3. Vágó Elemér gyak. isk. tanító: A demokratikus eszmék érvényesülése és a nevelők szerepe az új iskolában.

1945. június 14.

4. Hegyi Márta és dr. Csík Péter, a jászberényi MKP titkára ismertették a párt programját és működését.

1945. június 18:

5. Szemere Márton: A Független Kisgazda Párt programját ismertette.

6. Szentirmai Kálmán: A demokratikus nevelés az iskolában és a szülőknél.
7. Vékony Géza áll. gimn. tanár: A leninizmus alapkérdései.

1945. június 21.

8. Batta József: A Nemzeti Paraszt Párt programját ismertette.
9. Kiss Károly: Miért erős a szovjet állam.
10. Detki Kálmán: Kortunk szellemi válsága.
11. Bognár Gyula intézeti tanár: Marx, Engels, Lenin, Sztálin tanításai, mint a történelem építő erői.

1945. június 25.

12. Bojtos Dezső: A Demokrata Polgári Párt programja.
13. Kemenes Antal: Demokratikus államrendszerek.
14. Pokorny Marcella: Nők a szociális államokban.
15. Váradi Dénes: A demokratikus iparos ifjúság szociális megsegítése.³¹

A fenti témák fejtegetése országos vonatkozásban is merész vállalkozásnak látszott s nyilván megvolt az eredménye is. A tankerületi főigazgató tapasztalatai alapján úgy ítélte meg, hogy a tanítók átképzése elodázhatatlan. Ennek érdekében Debrecenben 1945. július 23–29. között un. előkészítő tanfolyamot indított, hogy az ezeken részt vevők megyéjükbe visszatérve vezetői, előadói lehessenek a tanfelügyelőség székhelyén megrendezett kéthetes továbbképző tanfolyamoknak. Jász-Nagykun-Szolnok megye tanítói részére ezt az átképző tanfolyamot *Szolnokon 1945. augusztus 19–31. között szervezték*, amelyre a szolnoki nevelőkön kívül a megyéből mintegy 80-an jelentkeztek.³² Elismerés illeti azokat a tanítókat, akik megértették „a haladó idők szavát és saját költségükön vettek részt a kéthetes tanfolyamon” – állapította meg az egyik tanügyi szakember.³³ Ezeknek az átképzős tanfolyamoknak igen nagy volt a jelentőségük, mert itt nyíltan, legálisan esett szó azokról a kérdésekről is, amelyekről évtizedeken keresztül csak a legrosszabbat hallották a magyar pedagógusok, másrészt a tanfolyam meghatározott bizonyos irányvonalat a tantárgyak demokratikus szelleme kialakítását illetően, míg a harmadik lényeges dolog, hogy a pedagógusok is bekapcsolódhattak – s növéndékeiket is bekapcsolhatták – a társadalmi élet vérkeringésébe. E pozitívumok mellett látnunk kell az átképző tanfolyamok gyengeségeit, ha úgy tetszik, hibáit is, amit az adott társadalmi viszonyok, a tulajdonképpeni koalíciós időszak határozott meg. Az át- és továbbképző tanfolyamok tématarthatasága mellett az előadók is rendkívül differenciálódtak. A demokratikus pártok pedig különbözőképpen értelmezték a nevelők világnézeti átképzését, annak fő formáit az előadásokat és a vitákat. Így fordulhatott elő, hogy egyes előadásokat a világnézeti bizonytalanság, a progresszív és a regresszív nézetek együttlélése, kettőssége határozott meg. Igaz azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a tudati átalakulás alaposan lemaradt a politikai előrelépéshez képest, s ez itt eléggé tükröződött is.

Az iskolák technikai felszereltsége, ellátottsága sok intézményben nehézséget okozott. A szertárak, könyvtárak szemléltető és kísérleti eszközök a legtöbb helyen elpusztultak, tönkrementek. A gyarapodás, beszerzés lassan indult meg. Sor került az anyagi károk felmérésére is. Óriási értékek pusztultak el: „A pénzügyminisztérium az országos kárösszeírások alapján Magyarország összes iskoláinak ingó és ingatlan kárát kb. 220 millió békebeli aranypengőre becsülte. A károk mintegy 60%-a épület, 40%-a pedig felszerelési kár”.³⁴ Keresztúry Dezső kultuszminiszter szerint az „amúgy sem eléggé korszerűen épített s felszerelt népiskoláinknak kb. felét, középiskoláinknak kb. 60%-át érte komoly épületkár, egy részük romokban hever, nagyobb felük ma is ablaktalanul, megrongálva várja az újjáépítő kezek munkáját”.³⁵

Jász-Nagykun-Szolnok megye területén a háború következtében legtöbbet szenvedett 38 népiskola tanulói adatait tartalmazza a debreceni tankerületi főigazgatóság egykori kimutatása. Tehát nem érinti valamennyi oktatási intézményt és növendékeit, mégis a veszteségek megdöbbentőek. Ez a forrásanyag tájékoztat bennünket a legtöbbet szenvedett népiskolák számáról, az iskolai tanulók egykori létszámáról s arról, hogy hány tanuló vesztette el családfenntartóját és hánynak semmisült meg az otthona. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a dokumentumban szereplő 38 népiskola 17304 tanulója közül 721 vesztette el kenyérkereső édesapját és 1344-nek (7,76%) megsemmisült az otthona. Például a jászberényi rk. leánynépiskola 223 tanulója közül 22-en vesztették el családfenntartójukat és 32-en otthonukat, vagy a szolnoki volt Sipostéri állami népiskola 62 tanulója közül 37-en vesztették el családfenntartójukat s ugyanennyinek semmisült meg az otthona. Arra a kérdésre, hogy hányan szorultak leginkább ruhára, cipőre, étkeztetésre – a kimutatás az alábbiak szerint válaszol: a 17304 tanuló közül 9712 (56,1%) ruhára, 6147 (35,5%) lábbelire és 4891 (27,9%) étkeztetésre szorult.³⁶

A háborús károkat, hiányokat fokozatosan, tervszerűen igyekeztek az iskolák pótolni, sőt egyes igazgatók tervet készítettek intézményük felszerelésének, szertárainak, könyvtárainak kiegészítésére. Az újjáépítés üteme, munkája elismerésre méltó volt Szolnok megyében is, mert a sérült iskolák lassan elkészültek, felépültek, s valamennyi intézményben mind teljesebb értékű nevelői és oktatói munkát végeztek az új oktatási évtől a nevelők.

* * *

Mivel zárhatjuk gondolatainkat?

E rövid feldolgozás alapján is megállapíthatjuk, hogy a felszabadulást követően Jász-Nagykun-Szolnok megyében viszonylag rövid idő alatt, nagyrészt társadalmi összefogás eredményeként megteremtették a tárgyi és személyi feltételeit az iskolai munka megkezdésének. Minden elismerés megilleti azokat az iskolafenntartókat, egyesületeket, magánosokat, akik megtalálták a segítség módját és biztosítani tudták a helyreállításához szükséges anyagi, tárgyi feltételeket, valamint a szülőket és a tanulókat, pedagógusokat és társadalmi szervezeteket, akik parancsszó nélkül, önként vállalt munkájukkal segítették a romok eltakarítását, hogy ezekben az új iskolákban is új élet, új szellem bontakozhassék ki. A helyi lehetőségek és sajátosságok maximális kihasználásával – mint pl. azonos típusú iskolák összevonása felekezeti megkülönböztetés nélkül, koedukációs osztályok megszervezése, stb. – nagyban elősegítették az iskolázás demokratikus kibontakoztatását.

A tartalmi feladatok között legalapvetőbb kérdés volt, hogy a múlt kísértésével, a konzervatív-klerikális, a fasiszta, a sovíniszta, irredenta nevelés szellemével szakítsanak. Megszervezték a diákság érdekében az előkészítő tanfolyamokat, a nevelők részére az átképző tanfolyamot, amit ekkor még bizonyos fajta „tarkaság” jellemezett. Ez vonatkozott az előadókra és az általuk előadott tartalmi részre egyaránt. Eredménnyel folyt a nevelők továbbképzése is, s ugyanakkor kísérletek történtek a demokratikus iskolaügy további kiszélesítésére. Forradalmi változást természetesen csak az általános iskola létrehozása és fokozatos kiépítés jelentett.

A politikai küzdelem és harc az iskolát sem hagyta érintetlenül. A tantestületekben is komoly politikai viták folytak a továbbhaladás irányáról, a megalapozandó új társadalomról, s itt a nevelőknek is színt kellett vallani, állást kellett foglalni. Tanúi lehettünk a szolnoki iskolaügy kibontakozásának s nyomon követhettük – ha csak

főbb vonalaiban is – a tanügyigazgatás, a nevelők, az iskoláért aggódó politikai társadalmi szervezetek és állami szervek különböző kezdeményezéseit, öntevékenységet. Eseményeikben, küzdelmeikben, politikai csatározásokban ha csak vázlatosan is, de rendkívül gazdag periódust tekinthettünk át még akkor is, ha ezeknek nem mindig sikerült a korhű érzékeltetése, tükröztetése. Mint ahogy országos vonatkozásban is harcolni kellett minden haladó gondolatért, tettért, eredményért, ugyanúgy Szolnok megyében is – támaszkodva az iskolák igazgatóira, az újat kereső, kutató progresszív pedagógusokra – meg kellett vívni lent is a küzdelmet a máért, az eljövendő új holnapért.

Dr. Vaskó László

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZEK

1. Hajdú-Bihar megyei Levéltár Debreceni Tankerületi Főigazgatóság ir. (a továbbiakban HBmL.) XXIV. 501/a. 1. cs. 124/1944–1945.
2. A jászberényi Tanítóképző Intézet évkönyve 1965–1968. Jászberény, 1968. 15–16. o.
3. A kisújszállási református gimnázium évkönyve az 1944/45. tanévről. Szerk.: Juhász Imre. Kisújszállás, 1945. 4. o.
4. U. o. 5. o.
5. HBmL. XXIV. 501/a. 1. cs. 68/1944–45. 115. l.
6. U. o. XXIV. 501/a. 2. cs. 211/1944–45.
7. B.-né Debrecen Szentkirályi Város polgármesteri ir. 41 775/1944/2. Jkv. felvetetett 1944. november 30-án a Debreceni Tanker. kir. Főig. megalakítása tárgyában.
8. U. o. XXIV. 501/a. 2. cs. 385/1944–45.
9. Az értekezleten megjelent: Dr. Vörös István ny. gimn. ig., Winter András, Horváth Gyula gimn. tanárok, Vidor Gyöző ker. középisk. tanár, Baranyó Sándor okl. rajztanár és dr. Vágó Jánosné polg. isk. tanár, Varga Ida ny. polg. isk. tanár, Morhardtne Szabó Magdolna okl. gimn. tanár, Lugossy Ilona polg. isk. tanárjelölt, N. Fekete Dezső fémipari szakisk. igazgató, Egner Ilona tanoncisk. tanító, dr. Jakab László kir. tanfelügy., Kóbor Antal tanoncisk. tanító, dr. Bérczy Ernőné, Szabó Béláné, Cziffra Sándor, Cziffra Ilona, özv. Kovács Lászlóné, Csernai Károlyné, Burány Sándorné, Jakab Györgyné, özv. Szebeni Lászlóné, özv. Szabó Tivadarné, Papp Lominika és Bach Márta tanítók.
10. HBmL. DTF. XXIV. 501/a. 1. cs. 68/1944–45. 136. l.
11. U. o. 3. cs. 68/1944–45. 62. l.
12. U. o. 68/1944–45. 92. l.
13. HBmL. DTF. XXIV. 501/a. 1. cs. 68/1944–45. 98. l.
14. U. o. 68/1944–45. 93. l.
15. U. o. 68/1944–45. 39. l.
16. U. o. 68/1944–45.
17. U. o. 68/1944–45. 61. l. ...
18. U. o. 68/1944–45. 140. l. ...
19. U. o. 68/1944–45. 138. l.
20. U. o. 68/1944–45. 50. l.
21. HBmL. DTF. XXIV. 501/a. 7. cs. 3243/1944–45.
22. U. o. 3. cs. 736/1945.
23. U. o. 2. cs. 435/1944–45.
24. A Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára, Debrecen I. r. középiskolai felügyelő iratai, 1944–48 206/1945.
25. A Kisújszállási Ref. Gimnázium évkönyve az 1944–45. tanévről. Szerk. Juhász Imre. Kisújszállás, 1945. 6. o.
26. Teljes szöveget lásd Hajdú megyei Néplap 1944. dec. 6-i száma, illetve HBmL. Debreceni r. kat. polg. fiúisk. ir. 1944–46. VIII. 105/a. 2. cs. 1944. decemberi iratok, szám nélkül.
27. HBmL. DTF. XXIV. 501/a. 1. cs. 94/1944–45.
28. U. o. 3. cs. 853/1944–45.
29. U. o. 3. cs. 900/1944–45.
30. HBmL. Hajdú vm. Tanfel. ir. XXIV. 503/a. 1. cs. 117/1945.
31. HBmL. DTF. XXIV. 501/a. 10. cs. 4996/1945.
32. U. o. 5. cs. 2004/1944–45.
33. U. o. 4. cs. 956/1944–45.
34. Balogh József: A fővárosi iskolák állapota 1946-ban Bp. Statisztikai Zsebkönyv. 1947. 3031. o.
35. Mai magyar művelődéspolitikai. VKM. Bp. 1946. 9. l.
36. HBmL. DTF. XXIV. 501/c. 1. cs.-ban szám és dátum nélkül található statisztikai ki-mutatás.

Az intézményi gazdálkodás helyzete és a hatékonysági követelmények Szolnok megyében

Az állampolgárokat kivétel nélkül valamilyen kapcsolat fűzi a szociális és egészségügyi, valamint a kulturális jellegű intézményekhez. A bölcsődék, óvodák, az iskolák, a gyógyítást végző egészségügyi intézmények, a népművelési hálózat igen fontos lakossági szolgáltatásokat biztosítanak.

Nem közömbös, hogy intézményeink ezeket a szolgáltatásokat milyen színvonalon biztosítják.

A Pénzügyminisztérium az elmúlt évek gazdálkodásának elemzése során kimutatta, hogy a Szolnok megyei egészségügyi és szociális, valamint a kulturális intézmények, a pénzellátás területén igen kiemelkedő helyet foglalnak el. Ehhez viszonyítva éppen a gazdálkodás hatékonyságának problémái miatt intézményeink egy része a lehetőségekhez képest alacsonyabb szintű szolgáltatásokat biztosít. Ezért szükséges, hogy a gazdálkodás hatékonysági követelményeiről tárgyaljunk és ezeknek továbbfejlesztési lehetőségeit megvitassuk.

Szolnok megye intézményhálózata a felszabadulástól napjainkig rendkívül dinamikus fejlődést mutat. Kétségtelen, hogy még ma is vannak feszültségek, ki nem elégitett igények (bölcsődék, óvodák), vagy zsúfoltság (rendelőintézetek, szociális otthonok). Ezeknek megítélésénél azonban feltétlenül figyelembe kell venni azt az örökséget, amely a felszabadulás előtti időszakból maradt.

Szolnok megye felszabadulás előtti elmaradottsága, lakosainak nehéz életkörülményei ismertek. Erre jellemző volt, kevesek jóléte, a nagy tömegek súlyos gazdasági helyzete. A lakásviszonyok, a műveltségi színvonal, az egészségügyi és szociális ellátás igen alacsony színvonalon állt.

A legnagyobb részt képviselő mezőgazdasági lakosság egészségügyileg szinte teljesen ellátatlan volt. 1941-ben a hét éven felüli népesség több mint 10 0/0-a írástudatlan volt. Az iskolák zsúfoltak voltak, a tanyai települések többségében nem volt iskola sem.

Köteteket lehetne írni a rossz emlékü múlthoz viszonyított fejlődésről. Ehhez szolgáljon tájékoztatásul az a néhány statisztikai adat, amelyet külön mellékletek tartalmaznak. Ezek szerint a megyei intézményhálózatra vonatkozó, úgyszólván valamennyi paraméter pozitív jellegű.

Az 1953. évben a tanácsi intézmények fenntartására összesen 114 millió forintot fordítottunk. Az 1970. évben – az elért mennyiségi és minőségi fejlesztések következtében – már 569 millió forintot.

Az 1970. december 31-i adatok szerint a tanácsi intézmények állóeszközeink bruttó értéke jóval meghaladja a 2 milliárd forintot. Ezek között modern épületek, korszerű

berendezési és felszerelési tárgyak, műszerek és nagyértékű szemléltető állóeszközök szerepelnek. A tanácsi intézmények birtokában 37 millió forint értékű könyv van, amely bőkezű forrást biztosít a kulturális igények kielégítéséhez.

Az egyes szociális, egészségügyi és kulturális intézmények jellemző adatait vizsgálva megállapítható, hogy a mennyiségi fejlődésen túlmenően szembetűnő a hatékonyság növekedése is.

Az egészségügy területén:

- emelkedett a 10 ezer lakosra jutó orvoslétszám, ugyanakkor csökkent az egy körzetre jutó lakosok száma,
- csökkent a kórházi ágykihasználás $\frac{0}{10}$ -a,
- csökkent a TBC-s és nemű betegségek száma,
- a járványos gyermekbénulás, a torokgyík lényegében felszámolásra került,
- csökken az élveszületettekre jutó egy éven aluli meghaltak száma. Országosan élenjárunk a csecsemőhalandóság csökkentésében,
- emelkedett az átlagos életkor.

A művelődésügy területén:

- csökkent az összevont osztályok száma,
- emelkedett a szakszerű oktatásban tanulók aránya, stb.

Az eredményeket mindkét területen a személyi és tárgyi feltételek magasabb szintű biztosítása tette lehetővé.

A lakosság egészségügyi ellátottságának javítását, a műveltségi színvonal emelését szocialista államunk mindig fontos feladatának tartotta.

A szocialista embertípus kinevelése csak gyökeresen megváltozott művelődéspolitikával volt lehetséges. Ennek főbb állomásai az iskolák államosítása, az oktatás megreformálása, a természettudományos nevelés előtérbe helyezése volt.

Az elért eredmények mellett – a korszerű követelményeket is figyelembe véve – meghatározhatók a szűk keresztmetszetek és ennek alapján az intézményhálózat továbbfejlesztésének feladata is: Ilyenek:

- meggyénkben orvoshiány van, jelentős az üres, betöltetlen állások száma,
- szükséges további kórházi ágyfejlesztés, különösen az ideggondozás területén,
- rendelőintézetek zsúfoltak, átlagosan kevés időt tudnak egy-egy gyógykezelési esetre fordítani,
- kevés (főleg a városokban) a bölcsődei férőhely és a szociális otthoni férőhely,
- az óvodai és diákotthoni férőhely több területen a jelentkező igényeket nem elégíti ki,
- csökkenteni szükséges a váltótanítások és az összevont osztályok számát,
- törekedni kell a képzés nélküli pedagógusok arányának csökkentésére, ugyanis az erőfeszítések ellenére szükségszerű volt a képzés nélküli nevelők létszámának az emelése,
- tovább szükséges az iskolák tárgyi feltételeinek a javítása, elsősorban a szemléltető eszközök területén.

A feladatok előző nem teljes körű felsorolása is arra mutat, hogy tennivalónk van bőven. A megoldásban a helyes gazdálkodási tevékenységnek kiemelkedő szerep jut. A szakmai feladatok egyre színvonalasabbak ellátásához egyre hatékonyabb és eredményesebb gazdálkodási tevékenység is szükséges.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az intézményeink elsődleges feladata a színvonalas szakmai tevékenység biztosítása.

A helyes célkitűzés, hogy iskoláinkban biztosítsuk az ifjúság egyre színvonalasabb nevelését.

Az ifjúságról szóló 1971. évi IV. törvény kiemeli, hogy a Magyar Népköztársaság különös gondot fordít az ifjúság fejlődésére, oktatására és nevelésére, szocialista vi-

lágnezetének állandó fejlesztésére. Az ifjúság nevelésének, oktatásának és képzésének alapvető intézménye az iskola.

A nevelési- oktatási intézmények részére reális követelményként jelentkezik, hogy rendeltetésüknek megfelelő színvonalon biztosítsák a tanulók nevelését, az általános és szakmai műveltség elsajátításának feltételeit, a társadalmi, valamint a tudományos technikai fejlődés által megkívánt korszerű képzést.

Az egészségügyi intézményeink egyre eredményesebben munkálkodjanak a betegségek megelőzésében és a gyógyításban.

A gazdálkodási tevékenység fogalma és jelentősége

A gazdálkodás az anyagi javak előállításának és fogyasztásának megszervezésére irányul, magába foglalja a termelés, a forgalom, az elosztás és a fogyasztás rendszeresen, egyre bővülő keretei között megismétlődő folyamatait.

A gazdálkodás jellegét az adott termelési viszonyok határozzák meg.

A költségvetési gazdálkodás fogalmának magyarázatát is e definícióból lehet levezetni.

A gazdálkodást szervezni annyit jelent, mint biztosítani mindazokat a feltételeket, amelyek szükségesek az anyagi javak termeléséhez és fogyasztásához, beleértve a termelt javak forgalmát és az egyes szükségletek közötti felosztását is.

Amikor a gazdálkodást a bevételek és a kiadások előzetes számbavételén nyugvó költségvetés segítségével szervezik meg, akkor költségvetési gazdálkodásról beszélünk.

A költségvetési gazdálkodás tehát olyan emberi tevékenység, amely az anyagi javak termelését és fogyasztását a gazdálkodás nyomán keletkező bevételek és a velük kapcsolatban felmerülő kiadások előzetes felmérése – költségvetés készítése – alapján szervezik meg.

A költségvetési szervek és intézmények gazdálkodási és pénzügyi szervezete

A tanács gazdálkodási feladatait

- a Végrehajtó Bizottsága, illetve szakigazgatási szervei,
- önállóan gazdálkodó költségvetési intézmények,
- önállóan gazdálkodó – bevételek felhasználására jogosult – költségvetési folyószámlás szervek és a
- nem önállóan gazdálkodó költségvetési szervek, intézmények útján látja el.

Az intézményeknek három gazdálkodási típusa van: önállóan, vagy nem önállóan gazdálkodók és a folyószámlás szervek.

A költségvetési intézmények közül azokat, amelyeknél a szervezeti belső ellenőrzési feltételek azt lehetővé teszik, a pénzügyi szakigazgatási szervek az illetékes szakigazgatási szerv (egészségügyi, művelődésügyi, stb.) egyetértő javaslatára a tanács Végrehajtó Bizottsága önálló gazdálkodási jogkörrel ruházhatja fel.

Az önálló gazdálkodási jogkör akkor engedélyezhető, ha a költségvetési szerv, intézmény

- költségvetési előirányzata a Végrehajtó Bizottság által meghatározott mértéket eléri,
- önálló szakmai és gazdasági vezetővel rendelkezik,
- gazdálkodása – a szakfeladatok ellátása szempontjából is – leghatékonyabban ilyen módon bonyolítható le,
- a gazdálkodási, elszámolási és vagyonmegőrzési feladatok önálló ellátásának szervezeti és egyéb feltételei biztosítottak.

Az önálló gazdálkodási jogkör az adott intézmény vezetője hatáskörének kiszélesítését jelenti. Lehetőséget biztosít a gazdálkodásnak saját hatáskörben történő megszervezésére, irányítására és végrehajtására. Gyakorlatilag ez annyit jelent, hogy a szakmai feladatok jobb ellátása érdekében a rendelkezésére álló eszközök legcélszerűbb felhasználására saját hatáskörben intézkedhet.

A nem önállóan gazdálkodó költségvetési szervek, intézmények előirányzatainak pénzügyi lebonyolítását a pénzügyi szakigazgatási szerv látja el. Lényeges viszont, hogy a költségvetési előirányzatok pénzügyi lebonyolításával kapcsolatos kötelezettségvállalási és utalványozási jogkör e szervek vezetőit illeti meg a pénzügyi szakigazgatási szerv ellenjegyzése mellett. Így lehetővé válik, hogy a nem önállóan gazdálkodó szervek vezetői is aktív résztvevői és irányítói legyenek a gazdálkodási feladatok ellátásának, a költségvetés tervszerű végrehajtásának.

A tanács végrehajtó bizottsága engedélyezheti, hogy egyes nem önállóan gazdálkodó költségvetési szervek gazdálkodásának lebonyolítását az általa kijelölt önállóan gazdálkodó szerv, intézmény végezze. Ez esetben a kötelezettségvállalási és utalványozási jog a gazdálkodást lebonyolító intézmény gazdálkodási vezetőjének ellenjegyzése mellett gyakorolható.

A tanácsok felügyelete alá tartozó költségvetési szerveknél, intézményeknél a szakfeladatok végrehajtásával kapcsolatos teendőket meghatározott gazdasági szervek (gazdasági igazgatóság, gazdasági csoport, gondnokság) látja el.

A gazdasági szervezet általánosítható feladatai:

- évenkénti költségvetési javaslat elkészítése,
- a költségvetés végrehajtására szükséges intézkedések megtétele, bér-, pénz- és egyéb eszközgazdálkodás lebonyolítása,
- a szerv kezelésében lévő állami vagyon megőrzése,
- a számvitel és egyéb nyilvántartások naprakész vezetése,
- a belső ellenőrzés megszervezése és működtetése,
- a felsőbb szervek részére az előírt információs adatszolgáltatás (beszámoló) összeállítására.

A költségvetési szerv gazdasági szervezetének vezetője a gazdasági vezető, akinek a kinevezése, elbocsátása és jutalmazása – ha a jogszabály másként nem rendelkezik – felsőbb szerv hatáskörébe tartozik.

A gazdasági vezető irányítja és ellenőrzi a gazdasági szervezet munkáját és az ügyrendben meghatározott gazdálkodási és pénzügyi intézkedésekre jogosult.

Szolnok megyében a szociális és egészségügyi, valamint a kulturális intézmények többsége önállóan gazdálkodó egység. Jól bevált gyakorlat, hogy kisebb intézmények gazdálkodását, gondnokságok útján látják el (pl. egészségügyi gondnokságok látják el a TBC gondozóintézetek, a bölcsődék, az üzemorvosi és a körzeti orvosi szolgálattal, stb. kapcsolatos gazdálkodási feladatokat).

Az önállóan gazdálkodó intézmények élve a gazdaságirányítási reformból adódó nagyobb lehetőségekkel és hatáskörökkel, általában eredményes és hatékony gazdálkodást folytatnak.

Kielégítő szinten a megyei, majd a városi intézmények működnek, problémák főleg a községi intézményeknél jelentkeznek. Ez utóbbiaknál elsősorban a gazdasági szakember ellátás nehézségeiből adódnak gondok.

Az elért eredmények mellett a hatékony gazdálkodás követelményeihez viszonyítva még számos probléma jelentkezik.

Az intézmények vezetőinek többsége a hatékonyabb gazdálkodás feltételeként egyre több pénzt – költségvetésből történő jutást – igényel. Nem veszik kellően figyelembe a reális helyzetet és lehetőségeiket, továbbá azt a fel nem tárt tartalékot, amely a rendelkezésükre álló eszközök céltudatosabb hasznosításában van. Nem ke-

resik eléggé a gazdaságosabb megoldásokat (a karbantartások, felújítások területén). Előfordul, hogy drága állóeszköz beszerzéseket eszközölnék, amelyeket a gyakorlatban hasznosítani nem mindig tudnak. Nem megfelelő a szükségletek rangsorolása. Ennek következtében a szakmai feladatot jobban elősegítő intézkedések elmaradnak, helyettük pazarlásnak minősülő döntéseket hoznak.

A gazdálkodás módszereinek és eszközeinek fejlődése napjainkig

Úgy gondolom nem szükséges túlságosan távoli időszakra visszatekinteni.

A gazdasági irányítás reformját megelőző időszakra jellemző volt a túlzott megkötöttség, amelyet mind a költségvetési tervezés, mind a költségvetés végrehajtása vonatkozásában számtalan utasításban előírt részletes irányelv és előírás jellemez. Megjegyzem, hogy adott időszakban ennek a módszernek a létjogosultsága is indokolt volt.

A gazdasági irányítási rendszer reformja azonban a költségvetési szervek gazdálkodásában is lényeges változásokat eredményezett.

A gazdasági irányítási rendszer reformjának jellemző vonása, hogy fokozottan kívánja felhasználni az áru és pénzvviszonyokat a gazdaság központi irányításában és a gazdasági szervezetek gazdálkodásában is.

A gazdasági szervezetek jelentős részét a költségvetési szervezetek alkotják. E szervek a piacon mint vásárlók jelennek meg, s a fizetőképes kereslet jelentős hányadát képezik. Ezzel hatást gyakorolnak a termelésre, de az árak alakulására is. Ugyanakkor a gazdaságban érvényesülő tendenciák befolyásolják a többségükben szociális, egészségügyi és kulturális jellegű költségvetési intézmények ellátásának színvonalát.

A gazdaságirányítási reform a költségvetési szervek területén olyan irányítási és gazdálkodási rendszert biztosít, amely egyfelől kellő biztosítékot nyújt a központi akarat érvényesítéséhez és egyidejűleg elősegíti e szervek önállóságának kibontakoztatását is.

A gazdaságirányítási rendszer reformja a költségvetési szervek tervezési, gazdálkodási és információs rendszerének továbbfejlesztését megfelelően biztosítja.

A költségvetési szervek önállóságának kibontakoztatását a gazdálkodás hatékonyságának fokozását szolgálják a gazdaságirányítási rendszer reformjának szellemében alkotott és érvényben lévő jogszabályok. Ezek szerint:

- lényegesen megnötte mind az irányító, mind a gazdálkodó szervek önállósága a tervezésben. Az új tervezési gyakorlat nem ad részletes utasításokat és útmutatásokat a költségvetési javaslatok összeállításához, csak az összes pénzügyi lehetőségeket behatároló irányszámot határozza meg, és ezen belül a költségvetési szervek teljesen önállóan saját döntésüktől függően állapíthatják meg költségvetési előirányzataikat.
- Az ágazati minisztériumok az ágazati irányítást a költségvetési tervezés során nem közvetlen utasítókkal, hanem szakmai irányelvek útján érvényesítik.
- Megszűnt mindaz a túlzott korábbi megkötöttség, amely akadályozta a gazdálkodó intézmények önállóságának kibontakozását, költségvetésük megállapításánál.
- A reformot megelőző tervezési utasításokban szereplő részletes irányelvek, valamint az elemi költségvetések összeállítását közvetve befolyásoló kb. 100 norma helyett – egy feladatot tekintve – lényegében egyetlen kötelező mutatót kap az intézmény költségvetésének megállapításához.
- A költségvetés végrehajtása során az irányító költségvetési szervek a korábbinál szélesebb körben gyakorolhatják előirányzatmódosítási hatáskörüket.

- Az önállóan gazdálkodó szervek – az előirányzat felhasználási hatáskör gyakorlásával – a gazdálkodás szükségleteinek zavartalan kielégítését biztosíthatják, mivel csak a részükre megállapított kiadási előirányzat főösszegét és ezen belül a beralap előirányzatot kötelesek betartani.
- A bér gazdálkodásban a beralap került a gazdálkodás előterébe és ezzel kapcsolatos jogok gyakorlásán keresztül rugalmas és célszerű munkaerőgazdálkodást biztosít.
- Bevezetésre került a felújítási eszközök alapszerű kezelésének rendszere. Ez azt jelenti, hogy a költségvetési szervek felújítási eszközeit állóeszközök értékével arányosan képezik és annak felhasználásáról távlati felújítási tervek útján célszerűen gondoskodhatnak.
- A költségvetési szervek a feladataik gazdaságosabb megoldása folytán keletkező pénzmaradványaikat a költségvetési éven túl is saját hatáskörben felhasználhatják.

A gazdaságirányítási rendszer reformja a költségvetési szervek gazdálkodási rendszerét lényeges elemekkel továbbfejlesztette és e szervek tevékenységén múlik, hogy a gyakorlatban ezek megfelelő hatékonysággal érvényesüljenek.

Közgazdaságilag elfogadott megfogalmazás szerint a gazdálkodás akkor hatékony, ha a kitűzött feladatokat a költségvetési szervek minél kevesebb ráfordítással és minél eredményesebben megoldják.

A gazdálkodás hatékonysága elsősorban azon keresztül mérhető, hogy a szerv szakmai feladatait milyen eredményességgel oldja meg.

Nyilvánvaló, hogy ehhez – az adott lehetőségeken belül – a gazdaságirányítási reformja által biztosított megnövekedett hatáskörök és ezzel párhuzamosan jelentkező konkrét felelősségvállalások érvényesülése szükséges.

A gazdálkodás területén a döntési és választhatósági lehetőségek széles skálája jelentkezik és ezt a lehetőséget a költségvetési szervek vezetőinek ki kell használni.

Az intézményi gazdálkodás fejlesztésének lehetőségei

A gazdaságirányítási reform célkitűzéseit meghatározó jogszabályok az intézményi gazdálkodás fejlesztésének lehetőségeit sokoldalúan biztosítják.

A továbbiakban ezeknek hatékonysága attól függ, hogy a végrehajtás során ezek a lehetőségek milyen hatásokkal érvényesülnek.

Ezek közül kiemelem a reform által biztosított hatáskörök növelésében és az önállóság erősítésében jelentkező tendenciákat.

Az intézményi gazdálkodás fejlesztését segíti elő az önálló bér gazdálkodási és felújítási alap gazdálkodási jogkörök kiszélesítése.

Ezen a területen elsődlegesen a jogkörök kiszélesítésének további lehetőségeit szükséges felülvizsgálni.

Közismert tény, hogy az egyedi gazdálkodási szervekre koncentrált lehetőségek gyakorlati hatékonysága a legelőnyösebb megoldás.

A költségvetési intézmények vezetői az említett hatáskörök és jogkörök birtokában olyan intézkedések megtételére képesek, amelyek az adott szakmai feladatok érdekében ténylegesen szükségesek.

Az említett jogkörök biztosításánál lehetőség nyílik távlati időszakra is a tervszerű munka megszervezésére. A bér gazdálkodás vonatkozásában a megfelelő káderpolitika kialakítására, a felújítások területén pedig a szükséges rangsorolásra, az állóeszközvédelem fokozottabb biztosítására nyílik lehetőség. Az intézményi gazdálkodás fejlesztésének lehetőségei között ki kell emelni

- a kettős könyvelési módszerek alkalmazásának rendszeresítését,
- az elektronikus adatfeldolgozásban rejlő lehetőségeket,

- a programkölségvetés mint jövőbeni lehetőségeit és szerepét.

Az intézményi vezetés érthetően mind pontosabb és megbízhatóbb információt igényel a döntések megalapozása érdekében.

E tekintetben az igényeket - az eddigi általánosan alkalmazott egyszerű számvitellel szemben - a kettős könyvelési módszer zárt és megbízható rendszere tudja biztosítani.

Megyénk területén évek óta eredményesen folyik a pénzügyi szakemberek kettős könyvelési továbbképzése.

A kötelező általános államháztartási számlakeret (KÁLÁSZ) alkalmazásával kapcsolatos ismereteket a pénzügyi dolgozók nagy százaléka már megszerezte.

Időszerűvé válik a nyert ismereteknek a gyakorlatban történő hasznosítása is.

Ennek lehetőségére és megvalósítására a közeljövőben már a feltételek biztosítottak lesznek.

Ma már megszerte különböző tanfolyamok és továbbképzések keretében a pénzügyi szakemberek megfelelő ismereteket szereznek az elektronikus számítógépek működéséről, alkalmazási előfeltételeiről, a szervezésről és a programozásról.

Az elektronikus adatfeldolgozás a pénzügyi információs rendszer közeljövőben megvalósításra kerülő eszköze lesz.

Ennek keretében sor kerül:

- az állami bevételekkel kapcsolatos feldolgozásokra,
- a költségvetési intézmények adatfeldolgozási rendszerének kiépítésére,
- a pénzügyi vezetés számára szükséges jelző és értékelő munkák elvégzésére,
- egyéb, a pénzügyi információs rendszerhez tartozó adatfeldolgozásokra.

Az elektronikus adatfeldolgozás lehetőségeinek kihasználásával a pénzügyi információs rendszer hasznos kibővítésére és pontosítására nyílik lehetőség.

A jövőben az intézményi gazdálkodás fejlődését segítheti elő a költségvetés új integrált rendszerének bevezetése, a programkölségvetés (PPBS - Planning-Programming- Budgeting System), mely a költségvetési eszközök elosztására vonatkozó döntéseket kívánja racionális alapokra helyezni. Bár a programkölségvetés részletes ismertetésére nincs lehetőség egy-két leglényegesebb elemére szeretném felhívni a figyelmet.

A programstruktúra több lépcsős programrendszer és a legutolsó eleme már a kivitelező, vagyis a költségvetési intézmény szintjén lesz. A programok cél, illetve tevékeny sorokat alkotnak.

A PPBS szellemének megfelelően az első lépés a célok és a feladatok gondos megkülönböztetése. Második lépésként meg kell próbálkozni a céloknak és tevékenységeknek egy-egy mutatóban történő kifejezésével.

Harmadik lépésként a különböző tevékenységekre eső költségeket kell megállapítani.

A PPBS útján a negyedik és egyben a kulcskérdés az alternatívák elemzése. Olyan programot kell kiválasztani, hogy azok az alapvető célkitűzést eredményezzék a legkevesebb költség ráfordítás mellett.

A PPBS rendszer bevezetésének alapfeltétele a programstruktúra kialakítása, mely a különböző cél- szinteken folyó tevékenységeket célok szerint foglalja össze. Az egész gondolkodás módjára a költség hozam centrikusság jellemző.

A PPBS, mint egyfajta költségvetés érdeklődésre tarthat számot a közkiadások ésszerűsítésére törekvő szakemberek körében.

A Megyei Tanács V. B. Pénzügyi Osztálya a Közgazdasági Társaság Szolnok megyei szervezetével közösen 1971. május 12-én a „Programkölségvetés” témájával kapcsolatosan tájértekezletet tartott. A tájértekezleten a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, a Pénzügyminisztérium, továbbá Békés, Csongrád és Hajdú megyék

képviselői is megjelentek. A résztvevők nagy érdeklődéssel vitatták meg a program-költségvetés témáját és az ezzel kapcsolatos jövőbeni elvárásokat.

A PPBS magyarországi bevezetésének és alkalmazásának lehetőségeit a közgazdasági szakemberek vizsgálják és annak esetleges bevezetésére az elkövetkezendő időszakban tesznek javaslatot.

Összefoglalás

Az előbbieken – a teljesség igénye nélkül – igyekeztem vázolni az intézményi gazdálkodás Szolnok megyei helyzetét, rámutatva egyes hatékonysági követelményekre.

Az intézményi gazdálkodás fejlődése megyénkben töretlenül felfelé ívelő.

Az elért eredmények mellett megállapítható, hogy a továbbfejlesztésnek még számos teljes egészében még kihasználatlan lehetőségei vannak. Ezek összefoglalóan úgy jellemezhetők, hogy a gazdaságirányítási rendszerünk által biztosított lehetőségek következetesebb kihasználására van szükség a társadalmi összefogás erején keresztül.

Vizsgálni kell azokat a továbbfejlesztési lehetőségeket és formákat, amelyeket a technikai forradalom eredményei mint lehetőséget felkínálnak. Ennek keretében nem szabad idegenkedni az olyan módszerekben rejlő lehetőségektől sem, amelyeket pl. a programköltségvetés, mint rendszer ígér.

Az elmondottak következetes érvényesítése feltétlenül elősegíti megyénk lakosságának kommunális, szociális és egészségügyi, valamint kulturális igényeinek magasabb szintű kielégítését.

Fekete Vince

FORRÁSOK:

1. A tanácsok költségvetésének, fejlesztési alapjának szabályozásáról és gazdálkod rendszeréről szóló 1044/1970. (X. 15.) Korm. sz. határozat és ennek 1/1971. (I. 15.) PM sz. végrehajtási rendelete.
2. A költségvetési szervek gazdálkodási rendeje. 107/1968. (PK 4.) PM számú utasítás.
3. Központi Statisztikai Hivatal Szolnok megyei Igazgatóságának népmozgalmi, szociális és kulturális adataira 1960–1969. évekre vonatkozóan.
4. 1953., 1955., 1960., 1968. és 1970. éves megyei összesített beszámoló jelentések.
5. Tucsnai Pál: Költségvetési ismeretek.
6. Szántó Anikó–Borbély László PPBS programköltségvetés.

Szolnok megyére vonatkozó összehasonlító adatok a művelődésügy és az egészségügy területén

	1960.	1968.
	években	
Óvodák:		
Óvodák száma	143	164
Óvodai férőhelyek száma	7 865	9 262
100 óvodás korú gyermek közül óvodába jár	29	52
Általános iskolák		
Az iskolák száma	304	220
Általános iskolai osztályok száma	1 441	1 356
ebből: változó tanítással használt	561	232
Ált. iskolai tanulók száma	66 083	58 073
Ált. isk. tanulók csoportok száma összesen	2 002	1 902
ebből: — önálló csop.	1 615	1 734
— összevont alsótagozatos	189	138
— összevont felsőtagozatos	152	23
— összevont vegyes	46	7
Tanuló csoportokra jutó tanulók száma (fő)	33	31
51 főnél nagyobb létszámú tanuló csoport	20	1
1 osztályteremre jutó tanulók száma	46	42
A szakrendszerű oktatásban résztvevők aránya (%)	85	93
Tanítói képesítésű tanerők száma fő	1 643	1 425
Tanári képesítésű tanerők száma	683	1 236
Pedagógusi képesítés nélkül tanerők száma	88	187

	1960.	1968.
	években	
Általános iskolai napközi otthonok		
Napközi otthoni csoportok száma	99	255
Napközi otthon igénybevevő tanulók száma	4 233	9 366
Általános iskolai diákotthonok		
Diákotthonok száma	—	13
Diákotthonok férőhelye	—	848
Középiscolák		
Iskolák száma	20	28
osztálytermek száma	180	266
tanerők száma	346	601
Tanulók száma	6 085	9 990
Gyermek és ifjúságvédő intézetek		
Allami gondozott gyermekek száma	1 194	1 476
Művelődési otthonok		
Tanácsok által fenntartott művelődési otthonok száma	76	80
Színház		
Szigligeti Színház által tartott		
— előadások száma	410	350
— látogatók száma	153 649	145 257
— egy előadásra jutó látogató sz.	375	415
Közművelődési könyvtárak		
Tanácsi könyvtárak száma	169	260
— a könyvállomány (10 000) kötetben)	277	873
— 1 000 lakosra jutó könyvállomány	604	1 986
— ki kölcsönzött kötetek (1 000 kötetben)	1 179	2 224
— beiratkozott olvasók száma	42 359	81 165
Múzeumok		
Tanács által fenntartott múzeumok száma	5	7
— összes kiállítások száma	38	68
— összes látogatók száma	57 103	109 968
Általános adatok		
— orvosok száma	411	621
— 10 000 lakosra jutó orvosok száma	9	14
— szervezett orvosi körzetek száma	140	159
— 1 körzeti orvosra jutó lakosok száma	3 609	2 911
— szervezett gyermekorvosi körzetek száma	—	9
Rendelőintézetj ellátás		
— rendelési idő óra (éves)	133 730	247 767
— gyógykezelési esetek száma	1 014 467	1 615 781
Fekvőbeteg ellátás		
— kórházi ágyak száma	1 783	2 540
— 10 000 lakosra jutó kórházi ágy	39	58
— elbocsátott betegek száma	51 502	62 633
— ápolási napok száma	644 144	821 899
— ágykihasználtság %-a	99	91

	1960	1968
Védőnők száma:	124	173
Bölcsődék		
— intézmények száma	37	49
— férőhelyek száma	1 122	1 567
Gondozóintézeti ellátás		
— TBC gondozóintézetek száma	12	12
— Tüdőszűrő vizsgálatok száma	191 094	357 375
— Nyilvántartott TBC-s betegek száma (a 14 éven alúkat nem tartalmazza)	8 931	5 428
— 10 000 lakosra jutó TBC-s betegek száma	195	123
Nemibeteg-gondozás		
— nemibeteg-gondozó intézetek száma	7	7
— nyilvántartott nemi betegek száma összesen	1 207	692
ebből: szifilisz	1 193	658
Iskolaorvosi ellátás		
— részletesen megvizsgáltak száma	47 497	45 694
Szociális otthonok		
— szociális otthonok száma	12	13
— szociális otthoni férőhelyek száma	320	1 018
— férőhelyek kihasználtsági %-a	103	105
Társadalombiztosítás		
— biztosítottak száma	158 166	191 816

A szociális és egészségügyi, valamint a kulturális ágazat jellemző Szolnok megyei adatairól az éves zárszámadások alapján

Megnevezés	1953.	1955.	1960. években	1968.	1970.
Szociális és egészségügyi ágazat kiadásai	48 889	66 533	136 237	224 460	250 670
Kulturális ágazat kiadásai	65 341	82 412	166 520	292 418	318 213
Allóeszközök bruttó értéke 1970. XII. 31-én			szociális és eü. ágazat	kulturális ágazat	
Szociális és egészségügyi ágazat összesen		779 870			
Kulturális ágazat összesen				1 414 809	
Ebből:					
— ingatlanok		700 582		1 319 252	
— gépek, berendezések és felszerelések		71 102		32 664	
— járművek		5 286		4 173	
— könyvtárak		2 626		36 966	
— egyéb állóeszközök		274		11 245	
— szemléltető állóeszközök		—		8 816	
— befejezetlen beruházások		—		1 693	

